

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Open Access Refereed e-Journal & Refereed & Indexed

Article Type	Research Article	Accepted / Makale Kabul	26.06.2019
Received / Makale Geliş	13.03.2019	Published / Yayınlanma	27.06.2019

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE BİRLEŞİK FİLLER ÜZERİNE A STUDY ON COMPOUND VERBS IN OLD ANATOLIAN TURKISH

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz AKDEMİR

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Siirt / TÜRKİYE,
ORCID: 0000-0002-9573-4140

Yüksek Lisans Öğrencisi İbrahim Halil KAYA

Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Siirt / TÜRKİYE

ÖZET

Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan kelime grubudur. Bir dilin zenginliğini gösteren en önemli özelliklerden biri dilin birleştirme özelliğidir. Yan yana getirilen sözcükler birleşim sonucunda farklı anlamlarda yeni sözcükler meydana getirmekte ve söz varlığını zenginleştirmektedir. 13 ile 15. yüzyıllar arasında varlığı bilinen ve Türk dilinin önemli bir bölümünü oluşturan Eski Anadolu Türkçesi, Oğuz Türkçesi grubunun temelini oluşturmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi'ndeki birleşik fiil türlerinin yapı ve anlamsal özelliklerine göre belirlenmesi ve bu sahanın özelliklerini taşıyan beş farklı eserden hareketle söz ve ifade zenginliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk Dili, Eski Anadolu Türkçesi, Birleşik Fiiller

ABSTRACT

A compound verb is a group of words that corresponds to a single concept and consists of a combination of a noun and an auxiliary verb, two separate verb forms, or one or more words of the noble name and a principal verb. One of the most important features showing the richness of a language is its combining feature. The juxtaposed words create new words in different meanings as a result of the combination and enrich the vocabulary. Old Anatolian Turkish, which is known to exist between the 13th and 15th centuries and constitutes an important part of the Turkish language, forms the basis of the Oghuz Turkish group. It is aimed to determine the combined verb types in the Old Anatolian Turkish according to the structure and semantic features and to reveal the richness of words and expressions based on the five different works bearing the characteristics of this field.

Key words: Turkish Language, Old Anatolian Turkish, Compound Verbs

1. GİRİŞ

XIII. ve XV. yüzyıllar arasında Anadolu'da Oğuzcaya dayalı olarak kurulup gelişen yazı diline Eski Anadolu Türkçesi denmektedir. Eski Anadolu Türkçesi, Oğuzcanın bilinen ilkyazı dilidir ve genel olarak Selçuklu Dönemi, Beylikler Dönemi ve Osmanlı Devleti Dönemi olmak üzere üç devrede incelenmektedir. Eski Anadolu Türkçesi 13 ve 15.yüzyıllar arasında Oğuzcaya dayalı olarak kurulmuş ve Oğuzcanın ilk yazı dili olma özelliğini kazanmıştır. Yani Oğuzca ilk defa bu dönemde yazıya geçirilmiştir. Türk dili 11. yüzyıla kadar tek koldan, 13.yüzyıldan sonra farklı lehçelerle ilerlemiştir. Eski Anadolu Türkçesi, Batı Türkçesinin oluş ve kuruluş devresi sayılmaktadır (Köktekin, 2011: 1). Özellikle Oğuz boylarının Anadolu'ya yerleşmeleriyle çeşitli ağız özellikleri görülmeye başlanmış aynı zamanda Oğuzca bir edebi dil haline gelmiştir. Eski Oğuz Türkçesi Anadolu'nun yanında Kuzey ve Güney Azerbaycan, Irak ve Suriye gibi bölgelerde de kullanılmıştır. Siyasi olarak Anadolu Selçuklular, Beylikler, Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemlerini kapsamaktadır (Ercilasun, 2004: 442). Selçuklular döneminde savaş ve karışıklıklardan dolayı çok fazla eser verilmemiştir. Edebiyat dili Farsça, resmi dil

de Arapça olduğu için Türkçe çok fazla yol kat edememiştir. Bu dönemde oluşturulmuş eserlerden hareketle Eski Türkçenin dil üzerindeki hakimiyeti görülmekte ve bunlar karışık dilli eserler sınıfında yer almaktadır. Eski Türkçede görülen bir fiil olan *bol-* ile Batı Türkçesinde görülen *ol-* fiilleri bazı metinlerde beraber kullanılmış bu durumdan dolayı *olğa-bolğa meselesi* ortaya çıkmıştır. 13.yüzyılın sonu ile 14.yüzyılın başlarına kadar uzanan bu dönemde Türk dili Eski Türkçenin egemenliğinden kurtulmuş 13. yy.da Moğol akınlarından batıya göç eden Oğuzlar Anadolu'nun Türkleşmesini hızlandırdılar. Birçok Anadolu Beyliği Türkçeyi önemsemiş ve resmi dil olarak ilan etmiştir. Özellikle Karamanoğlu Mehmet Bey Türkçeyi resmi dil ilan ederek Türkçenin gelişimine oldukça katkıda bulunmuştur. Germiyanlılar sarayında edebi ve kültürel faaliyetlerin önem kazanması bu döneme ayrıca bir canlılık katmıştır. Osmanlı Türkçesine geçiş dönemlerinde ise Osmanlı'nın çoğu alanda büyümesi kültür hayatına da etki etmişti. 14-15. yy.da Arapça, medreselerde etkili bir dil haline gelmişti. Edebiyatta da Farsça ön plana çıkmıştı. Türkçe şiir yazma alışkanlığı zayıflamış; şairler, Arapça ve Farsça şiir yazmayı daha çok önemsemiştir.

2. BİRLEŞİK FİİLLERLE İLGİLİ TANIM, TASNİF VE GÖRÜŞLER

Birleşik fiillerle ilgili Türkçenin her döneminde ayrı ayrı tanım, tasnif ve görüşler öne çıkarılmıştır. Bazı birleşik fiiller günümüze dek kullanım alanı genişlerken bazıları ise kullanım alanı daralmış veya kullanımdan düşmüştür.

Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi* adlı eserinde birleşik fiilleri şöyle sınıflandırmaktadır:

1. Birleşik sigalar (Her zaman ve siganın hikaye, rivayet ve şart şekilleri)
2. Yardımcı fiillerle yapılan birleşik şekiller (*it-*, *kıl-*, *eyle-*, *ol-*)
3. Tasviri (descriptif) fiiller: Bu birleşik fiilleri; *devamlılık fiilleri*, *yaklaşma fiilleri*, *çabukluk fiilleri*, *iktidarî fiilleri* olmak üzere dört kategoriye ayırır.
4. İsim, sıfat ve zarflarla meydana getirilenler: İsim grubu şeklinde birleşik fiilleri; *nominativ halinde*, *iyelik eki alan isimler halinde*, *akkuzatif halinde*, *dativ halinde*, *lokativ halinde* ve *ablativ halinde* olmak üzere inceler (2005: 159-163).

Ergin: “Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur” şeklinde tanımlamaktadır ve birleşik fiilleri iki kategoride incelemiştir. İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller *et-*, *ol-* *eyle-*, *bulun-*, *yap-*; fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ise *bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy(ko-)* olarak sıralamıştır (1999: 386-387).

Zeynep Korkmaz birleşik fiili, “Ad soylu bir kelimeyle etmek, eylemek, olmak yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya birer sıfat-fiil ya da zarf fiil ekleriyle birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü.” (2017a: 94) şeklinde ifade etmektedir. Korkmaz *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* adlı eserinde birleşik fiilleri “isim + yardımcı fiilden oluşan birleşik fiil; karmaşık fiil; iki fiilden oluşan birleşik fiil (tasvirî fiil) ve anlam kayması yoluyla oluşan birleşik fiiller olarak incelemiştir. (2017c: 693-729). Karahan ise yüksek lisans tezinde Eski Anadolu Türkçesindeki birleşik fiiller ile ilgili çalışmasında Zeynep Korkmaz tasnifine “ikili birleşik fiil; kökteş fiil” başlıklarıyla ilaveler yapmıştır (2012: 49).

Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri'nde birleşik fiil tabanlarını; Zarf öbeği kalıbında birleşik Fiiller (*ileri sürmek*, *ileri gelmek*, *geri kalmak*, *geri dönmek*, *ayrı düşmek*), çekim öbeği kalıbında birleşik fiiller (yardım *et-*, *baştan çık-*), bağlam öbeği kalıbında birleşik fiiller (sayıp dök-, vermek veriştir-, verip veriştir-) olmak üzere üç bölümde incelemiştir. Aynı zamanda partisip+ *ol-* yapısıyla oluşan fiillere karmaşık fiiller demiştir. Bunları, öncelik fiilleri (-miş+yardımcı fiil) başlama Fiilleri (-r+yardımcı fiil) , niyet Fiilleri (-cak, -ici, -r+ yardımcı fiil) ve karmaşık fiillerin çekimsiz şekilleri olmak üzere dört bölümde incelemiştir. Tasvir fiilleri ise yeterlik, ivediklik, süreklilik, yaklaşıklık ve yarı tasvir fiilleri (-İp+modal fiil) olmak üzere beş bölümde incelemiştir (2015: 310-319; 482-494).

¹ *Bebecü'l-badayık fi mev'izeti'l-balayık*, *Ferâiz Kitabi*, *Kitab-ı Gunya*, *Kıssa-i Yusuf*, *Kuduri Tercümesi* gibi çalışmalar karışık dilli eserler sınıfında yer almıştır.

Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* adlı çalışmasında birleşik fiilleri “Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur” şeklinde tanımlamakta ve birleşik fiilleri bir hareketi karşılayan birleşik fiiller ve bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller olmak üzere iki ana başlık altında incelemelerde bulunmuştur (2013: 73).

Vecihe Hatiboğlu *Türkçenin Sözdizimi* adlı eserinde birleşik fiilleri bir adla bir eylemden kurulan birleşik eylemler ve iki eylem kökünden kurulan ulaçlı birleşmiş eylemler (yeterlik eylemi, tezlik eylemi, yakınlık eylemi, sürerlik eylemi) olmak üzere iki bölümde incelemiştir (1972: 43-45).

Kazım Köktekin, *Eski Anadolu Türkçesi* eserinde birleşik fiilleri; isim+ yardımcıfiil ve fiil+ zarf fiil+ fiil şeklinde iki gruba ayırmıştır (2011: 135-136). Hatice Şahin, *Eski Anadolu Türkçesi* eserinde birleşik fiilleri, Fiilleri görevlerine göre asıl fiiller ve yardımcı fiiller olarak iki ayırmaktadır. Yardımcı fiilleri ise bir isim ile fiilin birleştiği yapılar ve asıl fiille bir başka fiilin birleştiği yapılar olmak üzere ikiye ayırmaktadır.(2015: 69-70).

Akdemir, İki fiilden oluşan birleşik fiiller, bir isim ve bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayırmıştır. Birinci grupta, iki fiilden oluşan birleşik fiillerin kılınışsal tasnifi yapılmıştır: yeterlik kılınışı, süreklilik kılınışı, yarar/fayda kılınışı, tecrübe/deneme kılınışı. İkinci grupta ise *bas-*, *ber-*, *bol-*, *çek-*, *et-*, *eyle-*, *keltür-*, *kör-*, *kıl-*, *koy-* *sal-*, *tap--taf-*, *tart-*, *tut-*, *ur-*, *ye-* gibi yardımcı fiillerden bahsedilmiştir (2015: 144-149).

M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde birleşik fiilleri: “ Yardımcı fiiller ve onlarla teşkil olunan birleşik fiiller”, “İki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan birleşik fiiller” ve “Kaynaşma yoluyla teşkil edilen birleşik fiiller” olmak üzere üç başlıkta ele almıştır (1984: 280-282).

Hülya Savran, *Bir İsimle Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler* adlı makalesinde birleşik fiilleri, bir isimle bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller ve bir fiil ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller olmak üzere iki kategoride incelemiştir. Savran, bir isimle oluşan yardımcı eylemleri: *ol-*, *et-*, *eyle-*, *buyur-*, *kıl-*, *bul-*; bir fiil ile yardımcı fiilden oluşan tasvir fiilleri: yeterlilik(gelebildim), tezlik (geliverdim), yaklaşıklık (geleyazdım), süreklilik (geledurdum) olarak belirlemiştir. (2001: 140-142).

Sadettin Özçelik ve Münir Erten, *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi* adlı kitaplarında birleşik fiiller hakkında şu bilgileri aktarırlar: “Bir isimle veya kelime grubu ile yardımcı fiilin ya da bir fiille yardımcı fiilin birleşmesiyle oluşurlar. Tek fiil gibi anlam verir, çekimlenir, yüklem veya fiilimsi olabilirler.” Özçelik ve Erten birleşik fiilleri isimle yapılan birleşik fiiller, fiille yapılan birleşik fiiller, anlamca kaynaşmış birleşik fiiller, belirleyici birleşik fiiller, ikili birleşik fiiller (fiil+ ıp fiil) olmak üzere beş bölümde incelemiştir. (2011: 136-140).

Saadettin Özçelik, *Tasvir Fiilleri Üzerine Kullanılan Ekler Üzerine* adlı makalesinde birleşik fiilleri iki grupta inceler: İsim+ yardımcı fiil (*et-*, *eyle-*, *ol-*) ve fiil+ zarf fiil+ yardımcı fiil (*bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy-*) (2003: 821).

Janos Eckmann, birleşik fiilleri, “ Çığatayca’da, Farsça’da olduğu gibi, hareketlerin büyük bir kısmı, iki unsurun yan yana getirilmesiyle ifade edilir. Bu iki unsurdan biri, umumiyetle Arapça ve Farsça, nadiren Türkçe bir isim (veya isim olarak kullanılan bir başka kelime); diğeri ise, daima Türkçe bir yardımcı fiildir. Bu yardımcı fiil, çok defa ‘kılmak; yapmak’ bazen ve daha çok şiirde *ét-* veya *eyle-* vs. (Farsça kerden ‘yapmak’) dir” (2015: 58) şeklinde açıklamıştır.

Zuhal Kültürel, *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi* adlı eserinde birleşik fiilleri: “Bir yardımcı fiil ile bir isim veya bir fiilden meydana gelen kelime grubudur” şeklinde tanımlamaktadır. Kültürel bu çalışmasında birleşik fiilleri, isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller (*et-*, *ol-*, *eyle-*, *bulun-*, *yap-*) ve fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller (*bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy-*) olmak üzere iki grupta incelemiştir (2009: 25-26).

Abdullah Demiral’ın *Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller* adlı doktora tezinde birleşik fiilleri, isim + yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, fiilimsi + yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, birleşik fiillerde nöbetleşe kullanımlar olmak üzere üç grupta incelemiştir. (2012).

Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* adlı eserinde birleşik eylem grubu için “ Biri asıl eylem, diğeri yardımcı ad veya eylem olan iki sözcüğün birbiriyle yapı ve anlamca kaynaşması ile oluşan gruptur” tanımını

yapmaktadır. Eker birleşik eylem gruplarını Tasviri (betimsel, deskriptif) Eylemler, Adla Yapılan Birleşik Eylemler olmak üzere iki grupta incelemiştir. Bu şekil yapılar dışında Diğer Birleşik Eylemler hakkında bilgiler vermektedir (2017: 366-367).

A.Von Gabain *Eski Türkçenin Grameri* adlı kitabında birleşik fiilleri üç grupta incelemiştir:

1. (Mantiki) esas fiil ve (gramerlik çekimli) yardımcı fiil
2. (Mantiki) esas fiil ve (gramerlik çekimli) modal yardımcı fiil
3. (Mantiki) esas fiil ve (gramerlik çekimi) tasviri fiil (2007: 109-110).

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabında birleşik fiilleri, katmerli ve birleşik fiiller başlığı altında incelemiştir. Birinci bölümde katmerli ve yardımcı fiili başlığıyla *ol-* yardımcı fiiliyle yapılan katmerli fiil, *-A* veya *-I'lı* bir zarf fiil üzerine kurulmuş katmerli fiiller olmak üzere iki grupta incelemiştir. İkinci bölümde ise birleşik fiiller başlığıyla *et-* yardımcı fiili ve *ol-* yardımcı fiili olmak üzere iki grupta incelemiştir. (2012: 437-452).

Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*'nde birleşik fiilleri üç grupta incelemiştir:

- a.) İsim+ Yardımcı Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller: *bol-, kıl-, er-, et-, tur-, tut-*
- b.) İsim+ Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller: yirmi üç ayrı fiil üzerinde durmuştur.
- c.) Fiil+ Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller: *bar-, bil-, bir-, kel-, kör-, tur-, yaz-* (1996: 176-181).

Gabain, fiil birleşmelerini: Birbirine bağlı iki fiil şeklinin sıkı surette birleşmesinden meydana gelen ve yalnız bir oluş anlatan yapı olarak tanımlamış ve üç grupta incelemiştir.

I. grup: Esas fiil ile çekime girmiş yardımcı fiiller verbal bir ifade oluşturmaktadırlar. *-i, ol-, bulun-* ve bazen de *dur-* yardımcı fiiller olarak belirtilmiştir. *i-* yardımcı fiil yerine *ol-* veya *bulun-* yardımcı fiilleri kullanıldığı takdirde hususi bir kılınış-başlangıç ifade etmiş olur.

II. grup: Esas fiille kullanılan deskriptif (tasviri) fiilinden oluşmaktadır. Deskriptif fiili birleşim aşamasında anlamını tamamen kaybetmiş bir esas fiildir, birleşimde kılınış şeklini göstermektedir. *dur-, gel-, git-, var-, kal-, düş-, ko-, tut-, var-, ver-, yat-, yaz-, yürü-* gibi fiiller deskriptif fiilleri olarak belirlenmiştir.

III. grup: Manalarını tamamıyla muhafaza eden *başla-, bil-, buyur-, git- gör-* gibi modal yardımcı fiilleriyle oluşmaktadırlar.

Gabain, *başka bir grup başlığı* altında isim unsuruyla beraber kullanılan *et-, eyle-, kıl-* gibi fiiller için sözde yardımcı fiil ifadesini kullanarak fiil birleşmeleri kategorisi dışında tutmuştur. (Gabain, 1953: 16-28).

Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan kelime grubudur. Birleşik fiiller dört kategoride incelenmiştir:

1. İsim+yardımcı eylemlerle oluşan birleşik fiiller
2. Fiilimsi+ yardımcı eylemlerle oluşan birleşik eylemler
3. Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller.
4. Kökteş fiiller

3. İSİM + YARDIMCI EYLEMLERLE OLUŞAN BİRLEŞİK FİİLLER

İsim veya isim soylu sözcüklerin *et-, ol-, eyle-, kıl-, yap-, bulun-, buyur-* gibi yardımcı eylemlerle birleşmesi sonucunda oluşur. Yardımcı fiiller, özellikle dilimize Arapça ve Farsçadan geçmiş isimleri fiil haline getirme görevi sık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu türlü birleşik fiillerde asıl mana isim unsurunun üstündedir yardımcı fiillerde sadece fiilleştirme işleviyle karşımıza çıkmaktadır. Geçişli fiil özelliği kazandıran *et-* ile geçişsiz fiil özelliği kazandıran *ol-* eylemleri en sık kullanılan yardımcı eylemlerdir. *Eyle-* ve *kıl-* fiilleri ise günümüz Türkçesinde sık kullanılmayan ama Eski Anadolu

Türkçesinde varlığı görülen diğer yardımcı fiillerdir. Genel itibariyle *eyle-*, *kıl-*, *yap-* fiilleri *et-* fiiline paralel kullanılmıştır (Korkmaz, 2017c: 695).

Eski Türkçeden beri birleşik fiil oluşumlarını sağlayan *et-*, *bol-*, *kıl-*, *er-*, *tur-* gibi yardımcı fiiller görülmektedir. Bazı yardımcı fiiller kullanımı düşmüşken bazıları ise işlevsel olarak sonraki dönemlere dek gelebilmeyi başarabilmiştir. Karahan Türkçesinde ise *bol-*, *et-* / *it-* ve *kıl* fiilleri esas yardımcı fiil olarak kabul edilmiştir (Güner, 2008: 301). Bazı araştırmacılar *et-* ve *ol-* fiillerinin birleşik fiil oluşturmadıklarını, isim unsurlarının yüklemleştiricisi olarak kabul etmektedir (Baydar, 2013: 55-66). Ad soylu sözcüklerle birleşebilen ve birçok örnekle günümüzde yer edinmiş zengin bir fiildir. Daha çok Arapça ve Farsçadan dilimize yerleşmiş sözcüklerin fiilleştirilmesinde kullanılmaktadır. Cümlede çekimli fiil özelliğinin yanında mastar ve sıfat fiil eklerini alarak ad, sıfat ve zarf olarak kullanıma girerler. Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerin yanında birçok Batı kaynaklı kelimelerle de kullanıma girmektedirler. *Afişe et-*, *dans et-*, *deklare et-*, *restore et-*, *revize et-* vb. (Korkmaz, 2017c: 609-610).

Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan fiiller *ol-* ve *et-* yardımcı fiilleridir (Karahan, 2013: 74; Ergin, 1999: 386). Kılış fiili özelliği barındıran bu fiilin tarihsel gelişimine bakarsak Eski Türkçedeki kullanım alanı çok zayıftır. Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*'nde *bol-*, *kıl-*, *kış-* gibi yardımcı eylemlerden bahsederken *et-* yardımcı fiiline hiç değinmemiştir (2016: 94). Bu dönemde *et-* yardımcı fiil yerine *kıl-* fiili tercih edilmiştir; *et-* fiili sadece esas fiil görevinde “düzenlemek, düzene sokmak” anlamlarında kullanılmıştır (Boeschoten, 2003: 149). Tokyürek, Göktürk döneminde *mag it-*, Uygur döneminde *saw it-* olmak üzere bu yardımcı fiil için iki örnek sunmuştur (2005: 80). Karahan döneminde *et-/it-* yardımcı fiili sıfat, isim ve ünlemlerle beraber kullanımı 11 örnekte görülmektedir (Güner, 2008: 317-318). Harezmi Türkçesinde seyrek bir şekilde kullanılmıştır; *Kıyas-ı Rabguzî*'de birkaç örneği vardır (Boeschoten, 2003: 150). Bu dönemde *et-* fiilinin yanında işteşlik hali *ediş-* fiili Mukaddimetü'l-Edeb'te tespit edilmiştir. Her iki fiil toplamda 45 kez kullanılmıştır (Demiral, 2012: 117-124). Oğuz Türkçesinin ilk aşaması olan Eski Anadolu Türkçesinde ise bu yardımcı fiilin kullanımı zenginleşmiş ve Türkiye Türkçesine dek uzanagelmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde daha çok görülen *et-*, *ol-*, *eyle-*, *kıl-* gibi dört yardımcı fiil üzerinde durulmuştur.

İsim unsuru+ yardımcı fiil= Birleşik fiil

yardım et-
pişman ol-
ihsan kıl-
ziyan eyle-

Oluş fiili özelliği barındıran *ol-* yardımcı fiilinin kullanımı Eski Türkçeye kadar uzanmaktadır. O dönemde *bol-* olarak karşımıza çıkan fiil yardımcı eylem görevinin yanında isim veya isim soylu sözcüklere gelerek onları yüklem yapma görevinde de kullanılmıştır. Acarlar, *ol-* fiilinin isim veya isim soylu sözcüklerle çekime girerek yüklemleştirme görevinin olduğundan bahseder (1969: 714). Esas fiil özelliğini taşıyan *bol-* fiilleri için cevherî fiil terimi de kullanılmıştır (Baydar, 2013: 55; Turan, 1999, Kunduracı, 2011: 13) Eski Türkçede Runik harfli metinlerin yanında Maniheizm ve Budist Türk metinlerinde de bu fiile rastlanılır (Kunduracı, 2011: 16). Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*'nde ad ya da sıfat+ *bol-* yardımcı fiil oluşumları için *kagan bol-*, *kul bol-*, *karı bol-*, *kergek bol-*, *yağı bol-*, *yok bol-* vb. örneklerini sunmaktadır (2016: 94). Kullanım alanı her dönemde geniş olan bir fiildir. Göktürk yazıtlarında 34, Uygur metinlerinde Türkçe isim unsurlarının yanında Sanskritçe, Çince, Soğdça ve Tohorca isim unsurlarıyla beraber 360 ve Karahan Dönemi eserlerinde ise Arapça ve Farsça adlarla 342 kez kullanılmıştır. *Bol-* fiili aynı zamanda bildirme göreviyle yani ismi fiilleştirerek yüklem yapma özelliğiyle de Uygur döneminde 8, Karahan döneminde 11 kez kullanılmıştır (Tokyürek, 2015: 12; 116-117). Harezmi Dönemi eserlerinde *bol-* hem esas fiil hem de birleşik fiil olarak işlek bir şekilde kullanılmıştır. *Kıyamet bol-*, *zelzele bol-*, *akşam ol-* gibi örnekler uygun görmek, ummak, ihtimal gibi çeşitli anlamlarda esas fiil sayılırken *agah bol-*, *abuşka bol-*, *aciz bol-* ... gibi örnekler de birleşik fiil olarak sayılmaktadır (Demiral, 2012: 29-33). Çağatay döneminde *bol-* yardımcı fiil, esas fiil kullanımıyla beraber ilerlemiş ve bu dönem metinlerinde sıkça kullanılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde (Selçuklular Dönemi) bu fiil daha çok *bol-* şeklinde kullanılmıştır; bunun en büyük nedeni Eski Türkçenin dil üzerindeki hakimiyetiydi bu nedenle karışık

dilli oluşturulan eserlerde *olga-bolga* meselesi ortaya çıkmıştır. Zamanla yerini *ol-* fiiline bırakmış ve halen günümüzde bu şekilde kullanılmaktadır.

Bu yardımcı fiilin tarihsel gelişimi Eski Türkçe dönemine uzanmaktadır. Göktürk döneminde *kıl-*, *kış-* (Tekin, 2016: 94-95), Uygur döneminde ise *kıl-*, *gıl-*, *kil-* şekilleriyle (Tokyürek, 2005: 85) kullanımı görülen geçişli bir fiildir. Göktürk döneminde 17, Uygur döneminde 134 ve Karahan döneminde 180 örnek tespit edilmiştir (Tokyürek, 2005: 83-115). *kıl-* Harezmi Türkçesinde en çok kullanılan yardımcı fiildir; yardımcı fiil görevinin yanında “yapmak, meydana getirmek, oluşturmak” anlamlarında esas fiil göreviyle de kullanılmaktadır (Demiral, 2012: 126; 544). Daha önceki dönemlerde kullanım sıklığı olan bu fiil yerini farklı fiillere bırakmıştır. Türkiye Türkçesinde *kıl-* fiili birkaç kalıplaşmış ifadeye yer alıp zamanla işlevi azalmıştır (Korkmaz, 2017c: 695; Karahan, 2013: 74). Ergin, isimle birleşik fiil yapan *et-*, *ol-*, *eyle-*, *bulun-*, *yap-* yardımcı fiillerden bahsederken *kıl-* fiiline hiç yer vermemiştir (1999: 386-387). Bu yardımcı fiilin tarihsel gelişimi Eski Türkçe dönemine uzanmaktadır. Göktürk döneminde *kıl-*, *kış-* (Tekin, 2016: 94-95), Uygur döneminde ise *kıl-*, *gıl-*, *kil-* şekilleriyle (Tokyürek, 2005: 85) kullanımı görülen geçişli bir fiildir. Göktürk döneminde 17, Uygur döneminde 134 ve Karahan döneminde 180 örnek tespit edilmiştir (Tokyürek, 2005: 83-115). *kıl-* Harezmi Türkçesinde en çok kullanılan yardımcı fiildir; yardımcı fiil görevinin yanında “yapmak, meydana getirmek, oluşturmak” anlamlarında esas fiil göreviyle de kullanılmaktadır (Demiral, 2012: 126; 544). Türkiye Türkçesinde *kıl-* fiili birkaç kalıplaşmış ifadeye yer alıp zamanla işlevi azalmıştır (Korkmaz, 2017c: 695; Karahan, 2013: 74). Ergin, isimle birleşik fiil yapan *et-*, *ol-*, *eyle-*, *bulun-*, *yap-* yardımcı fiillerden bahsederken *kıl-* fiiline hiç yer vermemiştir (1999: 386-387).

Eyle- fiili *et-* yardımcı fiiline paralel kullanılmış bir geçişli yardımcı fiildir. Eski Anadolu Türkçesi dönemine dek kullanım alanı çok dardır (Korkmaz, 2017c: 695; Ergin, 1999: 386). Göktürk ve Uygur döneminde yardımcı fiil olarak kullanılmamıştır. Özellikle Arapça ve Farsça sözcüklerin dile yerleşmesiyle kullanım alanı iyice genişlemiştir.

Eski Türkçede *edle-* olarak karşımıza çıkan bu fiil daha çok esas fiil göreviyle kullanılmıştır. İlk defa Uygur harfli metinde *edle-* olarak ortaya çıkmakta daha sonra aynı fiil Karahan Türkçesinde de esas fiil göreviyle görülmüştür. Yardımcı fiil olarak ise ilk defa Kıssasü'l-Enbiyâ'da kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde yaygın bir kullanıma geçmiştir ancak Türkiye Türkçesinde kullanım alanı daralmıştır (Herkmen, 2010: 238-249). Güner, Karahan döneminde yardımcı fiillerle oluşan birleşik fiil tasnifine *bol-*, *et-/it-*, *kıl-* gibi yardımcı fiillere yer verirken *eyle-* yardımcı fiilini bu kategoriye almamıştır (2008: 301). Harezmi Türkçesinde *eyle-/edle-* yardımcı fiil olarak iki kez Kıssasü'l-Enbiyâ'da kullanılmıştır (Demiral, 2012: 125).

Farklı şekillerde ikilemelerle oluşmuş birleşik fiiller görülmektedir: *alah bulaḥ et*, *dügün dirnek et*, *toy dügün et-*, *zâr zâr et-*, *târ u mâr et-*, *yimek içmek et-*, *ayın bayın ol-*, *iḡ çîḡ ol-*, *zîr ü zeber ol-rîze rîze ol-pâre pâre ol-rîze rîze ol-*, *ser be ser ol-*, *târ u mâr kıl-*, *toy dügün eyle-*, *pâre pâre eyle-*, *zîr ü zeber eyle-*, *târ u mâr eyle-*

pekiştirme örnekleri az da olsa metinlerde görülmektedir: *sapaşag ol-*, *toptolu ol-*

Yardımcı eylemlerle kurulmuş birleşik fiillerde isim unsuru farklı türlerde ek alabilir. Özellikle bu dönemde isimden isim yapım eki olan *+ilk* eki Türkçe sözcüklerin yanı sıra Arapça ve Farsça sözcüklerle kullanımı dikkat çekmektedir. Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde *+ilk* ekinin yedi farklı görevinden bahsetmektedir (2017: 127). Bu dönemde genellikle isimler ve sıfatlardan soyut isimler türetmiştir: *bahâdurlik (Far.) et-*, *berâberlik (Far.) et-*, *ağırlik et-*, *artukluk et*, *bâd-efşânlık (Far.) et*, *bahâdurlik (Far.) et*, *eblehlik (Ar.) et-*, *güstâhlık (Far.) et-*, *hurde-gîrlik (Far.) et-*, *kâhilik (Ar.) et-*, *konukluk et-*, *kullık et-*, *müslmânlik (Ar.) et-*, *şâdilık (Far.) et-*, *şâzılık (Far.) et-*, *dir(i)lik ol-*, *erlik ol-*, *kızlık ol-*, *imtinâ-ı mehâlik ol-*, *Óavânlıkol-*, *peşimânlık ol-*, *cömertlik (Far.) kıl-*, *dostluk (Far.) kıl-*, *eylük kıl-*, *fuzullık (Ar.) kıl-*, *konukluk kıl-*, *kulluk kıl-*, *şâdilık (Far.) kıl-*, *tâcirlik (Ar.) kıl-*, *uğruluk kıl-*, *yavuzluk kıl-*, *zârilik (Far.) kıl-*, *bilişiklik eyle-*, *eylük eyle-*, *karavulluk eyle-*, *konukluk eyle-*, *kullık eyle-*, *tekebbürlük (Ar.) eyle-*, *bâzirgânlık (Far.) eyle-*, *zârilik (Far.) eyle-*

+rEk daha çok sıfat ve zarflar türeten karşılaştırma ekidir (Gülsevin, 2017: 129). Bu dönemde bazı birleşik fiil örneklerinde görülmektedir: *yigrek ol-*, *şarpraḥ ol*, *kışirek ol-*

Mastar eklerini alan sözcükler sınırlı sayıda birleşik fiil oluşturmuştur: *yağma et-*, *yimek içmek et-*

Türkçe yapı olarak sondan eklemeli bir dil olduğu için işletiminde ön ek yoktur. Yabancı kelimelere karşılık bulmak için Fransızca, İngilizce, Farsça, Arapça gibi birçok dilden ek ve kelime almıştır ve çoğu Türkçeleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Ön ekler kendi başlarında anlamı olan ve başka bir kelimenin önüne gelerek ona yeni bir anlam kazandıran eklerdir. İkilemeler, pekiştirmeler, alıntı ekler ve bazı birleşik sözcük oluşturan eklerin ön ek olduğu düşüncesi kabul edilmemektedir (Şahin, 2006: 65-77). İsim unsuru Arapça-Farsça kelimelerden oluşan birleşik fiil gruplarının sayıları oldukça fazladır. Birleşik fiil oluşumlarında isim unsuru alıntı olan sözcüklere bu dönemde Farsça *-feşân*, *bed-*, *bî-*, *-avar*, *-gîr*, *-râh*, *-güsâr*, *-cûy*, *-mend*, *-yâr*, *-nişîn*, *-râz*, *-dâr*, *-mân*, *-kâm*, *-sâr*, *-şûr* *-efşân*, *-bân*, *-kâr*, *-zenîş*, *-zed-*, *ber-*, *-haş-*, *-vârgibi* bazı ön ek ve takılar Arapçada ise *+ât* (çokluk eki), *lâ* (olumsuzluk ön eki), *+(i)yyet* (mec'ûl masdar) ekleri kullanılmıştır: *bâd-efşânîk (Far.) et-*, *bîgâne (Far.) et-*, *dest-gîrlik (Far.) et-*, *gam-güsâr (Ar.-Far.) et-*, *pâsubân (Far.) et-*, *sâzi-kârlık (Far.) et-*, *lâ-ubâlî (Ar.) ol-*, *Öanber -feşân (Ar.-Far.) ol-*, *bed-gümân (Far.) ol-*, *bî-çâre (Far.) ol-*, *dest-gîr (Far.) ol-*, *güm-râh (Far.) ol-*, *dest-res (Far.) ol-*, *fâyide-mend (Ar.-Far.) ol-*, *haber-dâr (Ar.-Far.) ol-*, *hem-dem (Far.) ol-*, *mû'cizât (Ar.) kıl-*, *bed-nâm (Far.) kıl-*, *bî-çâre (Far.) kıl-*, *bî-haber (Far.-Ar.) kıl-*, *nâm-zâd (Far.) kıl-*, *serzenîş (Far.) kıl-vaşiyet (Ar.) eyle-*, *ber-dâr (Far.) eyle-*, *bî-haber (Far.-Ar.) eyle-*, *hurdahaş (Far.) eyle-*, *nâm-zâd (Far.) eyle-*, *ümîd-vâr (Far.) eyle-* ...

Arapça ve Farsça tamlama şekliyle oluşan birleşik fiiller vardır. Arapça tamlamalar çok kısıtlı bir şekilde kullanılmıştır:

Arapça tamlama biçimi

münkesirü'l-hâl (Ar.-Ar.) ol-

Farsça tamlama biçimi

ehl-i îmân (Ar.-Ar.) ol-
şâh-ı muhterem (Far.-Ar.) ol-
imtinâ'ı mehâlik (Ar.-Ar.) ol-
kuvvet-i temyîz (Ar.-Ar.) ol-
tîğ-ı bürrân (Far.-Far.) kıl-
endîşe-i (Far.) şavâb (Ar.) kıl-
terk-i murâd (Ar.-Ar.) kıl-
hâtır-ı (Ar.) rağbet (Ar.) kıl-
esbâb-ı (Ar.) müheyyâ (Ar.) kıl-
akd-i (Ar.) nikâh (Ar.) kıl-
def-i gam (Ar.-Ar.) eyle-
neh-y-i münker (Ar.-Ar.) eyle-
nağş-ı nigâr eyle-

Eski Anadolu Türkçesinde Türkçe isim unsurlarından meydana gelmiş bazı birleşik fiiller günümüzde kullanımdan düşmüştür. Şunlar örnek gösterilebilir: *bilişiklik et-*, *bilüsüzlik et*, *keleci et*, *kılınç et-*, *önegülik et-*, *tohınç et-*: *uşanlık et-*, *yarağ et-*, *yavuz(luk) et-*, *yüñül et-*, *biliş ol-*, *aşşı ol-*, *bayık ol-*, *dümük ol-*, *düriş ol-*, *gegez ol-*, *giñ ol-*, *issi ol-*, *karavul ol-karıçuk ol-*, *künd ol-*, *oñat ol-*, *ören ol-*, *sağ ol-*, *şayru ol(ma)-*, *tuş ol-*, *usal ol-*, *yeñül ol-*, *yağı ol-*, *yarağ ol-*, *üşü ol-*, *aşşı kıl(ma)-*, *gegez kıl-*, *giley kıl-*, *sağış kıl-*, *ayru kıl-*, *tanişikkıl-*, *tapu kıl-*, *uğruluk kıl-*, *yarağkıl-*, *yavu kıl-*, *yavuzluk kıl(ma)-*, *yirin kıl-*, *bilişiklik eyle-*, *böğün eyle-*, *düriş eyle-*, *gedük eyle(me)-*, *karavulluk eyle*, *keleci eyleme-*, *kılınç eyle(me)-*, *koğuş eyle*, *örce eyle-*, *ören eyle-*, *-ton eyle-*, *yarağ eyle-*, *tuş eyle-*.

Metinlerde en çok örneği görülen birleşik fiiller şunlardır: *âh et-*, *kabûl et-*, *iş et-*, *helâk et-*, *helâl et-*: *kaşd et-*, *kerem et-*, *luğ et-*, *şabret-*, *şükr et-*, *tedbîr et-*, *terk et-*, *zulm et- diri ol-*, *esen ol-*, *yig ol-*: *-*, *yoldaş ol-*, *diri ol-*, *esen ol-*, *yig ol-*, *yoldaş ol-*, *'aceb ol-*, *âsi ol-*, *âşık ol-*, *'ayıb ol-*, *cem'ol-*, *emîn ol-*, *esîr ol-*, *fâriğ ol-*, *gâfil ol-*, *gâlib ol-*, *harâb ol-*, *kabûl ol-*, *ma'ölüm ol-*, *meşgûl ol-*, *diri ol-*, *esen ol-*, *yig ol-*, *yoldaş ol-*, *'aceb ol-*, *âsi ol-*, *âşık ol-*, *'ayıb ol-*, *cem'ol-*, *emîn ol-*, *esîr ol-*, *fâriğ ol-*, *gâfil ol-*, *gâlib ol-*, *harâb ol-*, *kabûl ol-*, *ma'ölüm ol-*, *meşgûl ol-*, *râzî ol-*, *sâkin ol-*, *tamâm ol-*, *şâd ol-*, *zebûn ol-*, *du'â kıl-*, *hamle kıl-*, *kabûl kıl-*, *karâr kıl-*, *kaşd kıl-*, *nağar kıl-*, *şabır kıl-*, *şefâ'at kıl-*, *şükr kıl-*, *talep kıl-*, *tamâm kıl-*, *çâre kıl-*, *endîşe kıl-*, *namâz kıl-*, *rûzî kıl-*, *rûzî kıl-*, *yârî kıl-*, *rûzî kıl-*, *yârî kıl-*, *zârî kıl-*,

rûzî kıl-, yârî kıl-, zârî kıla-, zârîlikkıl-, yarak eyle-, Óafv eyle-, arz eyle-, terk eyle-, maÓlûm eyle-, kaşd eyle-...

Üç isim unsurundan oluşmuş sadece iki örnek görülmektedir: *insâf ve şefkat ve diyânet ol-, zârî ve nâliş ve tazarruÓ kıl-*

Eski Anadolu Türkçesi dönemi için incelenen metinlerinde zengin birleşik fiil yapıları görülmektedir. Tek isim unsurundan oluşmuş birleşik fiillerin yanında birden fazla isim unsurundan meydana gelmiş birleşik fiil yapıları da mevcuttur. Türkçe sözcüklerin yanında Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerle oluşmuş birleşik fiil örnekleri bu dönemde önemli bir yer edinmiştir. Birden çok isim unsurundan oluşmuş birleşik fiiller genelde bağlama grubundan ve tamlama şekliyle oluşmaktadır.

3.1. İsim Unsuru Türkçe Sözcükten Oluşan Birleşik Fiiller

İncelenen metinlerde isim unsuru alıntı sözcüklerden oluşan bazı birleşik fiiller örnekleri şunlardır:

ağırılık et-, âh et-, ak et-, *alah bulañ et-*, alkış et-, artukluk et-, ası et-: ayrılık et -, başkın et-, belgüli et-, bilişiklik et-, bilüsüzlik et-, birlik et-, bölük et-, buyruk et-, cenk et-, çevüklük et-, dirlik et-, doğruluk et-, düğün et-, düğün dirnek et-, eksik etme-, eylük et-, gökcek et, güç et-, iş et-, karğaşa et-, kelecî et-, kulluk et-, konukluk et-, kıl et-, kılınç et-, *omaç et-, önegülik et-, savaş et-, söz et-, suç etme-, tohınç et-, top et-, toy et-, toy düğün et-, tutsak et-, tuz et-, ucuz et-, ululuk et-, uşanlık et-, yad et-, yağma et-, yanlışlık et-, yarak et-, yavuz(luk) et-, yardım et-*, abbağ ol-, aç ol-, ağır ol-, ağu ol-, ak ol-, alıcı ol-, alp ol-, alu ol-, arı ol-, artuk ol-, aşşı olma-, aşbaz ol-, baş ol-, bayık ol-, bekçi ol-, biliş ol-, buñalsılık ol-, çevik ol-, deli ol-, denk ol-, dinç ol-, diri ol-, duşak ol-, eksük ol-, esen ol-, geñez ol-, giñ ol-, karağu ol-, karavul ol-, kılavuz ol-, âh kıl-, akın kıl-, diri kıl-, düğün kıl-, eylük kıl-, geñez kıl-, kulluk kıl-, şayru kıl-, tanışık kıl-, yağma kıl-, yavu kıl-, yoldaş kıl-, âh eyle-, başkın eyle-, bilişiklik eyle-, buyruk eyle-, delü eyle-, dilek eyle-, düğün eyle-, eylük eyle-, , iş eyle-, kan eyle-, koğuş eyle-, örce eyle-, şatu eyle-, savaş eyle-, tapu eyle-, ulu eyle- vb.

3.2. İsim Unsuru Alıntı Sözcüklerden Oluşan Birleşik Fiiller

İncelenen metinlerde isim unsuru alıntı sözcüklerden oluşan bazı birleşik fiiller örnekleri şunlardır:

‘âdet (Ar.) et-, Óadl (Ar.) et-, Óazm (Ar.) et, bahş (Ar.) et-, cem‘ (Ar.) et-, daÓvet (Ar.) et-, duÓâ (Ar.) et-, eşer (Ar.) et, fâhr (Ar.) et-, fañl (Ar.) et-, fesh (Ar.) et-, hâmler (Ar.) et-, hârâm (Ar.) et-, Óıyş (Ar.) et-, inkâr (Ar.) et-, işâret (Ar.) et-, kaşd (Ar.) et-, kerem (Ar.) et-, naşihat (Ar.) et-, şabret- (Ar.) , , şükr (Ar.) et-, âğâz (Far.) et-bâd-efşânlık (Far.) et-, bîgâne (Far.) et-, çâre (Far.) et-, feramûş (Far.) et-, gavgâ (Far.) et, kâr (Far.) et-, şikâr (Far.) et-, yâd (Far.) et-, ziyân (Far.) et-, Óâciz (Ar.) ol-, Óadâvet (Ar.) ol-, âhir (Ar.) ol, âsi (Ar.) ol, Óavân (Ar.) ol-, bâkî (Ar.) ol-, cemÓ (Ar.) ol-, cünûn (Ar.) ol-, emîn (Ar.) ol-, ferâgat (Ar.) ol-, gâfil (Ar.) ol, gâlib (Ar.) ol-, halâş (Ar.) ol-, kabûl (Ar.) ol-, kâyim (Ar.) ol-, mağlûb (Ar.) ol-, maÓlûm (Ar.) ol-, , muntañır (Ar.) ol-, nañm (Ar.) ol-, sebep (Ar.) ol-, şehîd (Ar.) ol-, yesir (Ar.) ol -, ziyâde (Ar.) ol-, âğâh (Far.) ol-, âşikâr(e) (Far.) ol, âzât (Far.) ol-, bed-nâm (Far.) ol, cüdâ (Far.) ol, düşmân (Far.) ol-, gedây (Far.) ol-, mât (Far.) ol-, peşîman (Far.) ol-, şâd (Far.) ol-, yâr (Far.) ol-, afv (Ar.) kıl-, Óazm (Ar.) kıl-, beyân (Ar.) kıl-, duÓâ (Ar.) kıl-, emîn (Ar.) kıl-, fitne (Ar.) kıl-, ğanî (Ar.) kıl-, hâmler (Ar.) kıl-, hârâm (Ar.) kıl-, hitâb (Ar.) kıl-, ikrâr (Ar.) kıl-, kısmet (Ar.) kıl-, muhtaşar (Ar.) kıl-, rahm (Ar.) kıl-, secde (Ar.) kıl-, , talep (Ar.) kıl-, tevbe (Ar.) kıl-, vefâ (Ar.) kıl-, âferîn (Far.) kıl-, âğâz (Far.) kıl-, belâ (Far.) kıl-; figân (Far.) kıl-, revâ (Far.) kıl-, rûzî (Far.) kıl-, yârî (Far.) kıl-, zârîlik (Far.) kıl-, ‘adl (Ar.) eyle-, bahş (Ar.) eyle-, cemÓ (Ar.) eyle-, ğulû (Ar.) eyle-, halâş (Ar.) eyle-, hâzır (Ar.) eyle-, ikâmet (Ar.) eyle-, kebâb (Ar.) eyle-, maşlahat (Ar.) eyle-, resm (Ar.) eyle-, telef (Ar.) eyle-, vaşf (Ar.) eyle-, zîkr (Ar.) eyle-, âğâz (Far.) eyle-, ber-dâr (Far.) eyle-; çâre (Far.) eyle-, endişe (Far.) eyle-, hurrem (Far.) eyle-, mest (Far.) eyle-, şâd (Far.) eyle-, ziyân (Far.) eyle- vb.

3.3. İki veya Daha Fazla İsim Unsurundan Oluşan Birleşik Fiiller

İncelenen metinlerde isim unsuru birden fazla sözcükten oluşan bazı birleşik fiiller örnekleri şunlardır:

söz ve kelecî etme, şatu harc (Ar.) et, şatu bâzâr (Far.) et, nuşret (Ar.) ve yardım et-, azm (Ar.) ü meyl (Ar.) et-, cehd (Ar.) ü saÓy (Ar.) et-, duÓâ (Ar.) ve senâ (Ar.) et-, tefekkür (Ar.) ve tereddüd (Ar.) et-, Óitâb (Ar.) ve şitâb (Far.) et-, şırrı (Ar.) fâş (Far.) et-, düzd-i dâna (Far.-Far.) et-, cömerd (Far.) ve bahâdurlik (Far.) et-, vaşf (Ar.) eyle-, beñzi şaru ol-, esen u sağ ol-, işe yarar ol-, aruk ve zaÓif (Ar.) ol-

, danışıkçı ve müşşid (Ar.) ol-, uşağ ve gâfil (Ar.) ol-, gâfil (Ar.) ve uşağ ol-: , ahır-zamân (Ar.- Ar.) ol-, ehl-i îmân (Ar.- Ar.) ol-, mutîŖ (Ar.) ve münkâd (Ar.) ol-, Ŗâciz (Ar.) ve ser-gerdân (Far.) ol-, yetfm (Ar.) ü pâ-y-mâl (Far.) ol-, şâh-ı muhterem (Far.- Ar.) ol-, cânından bîzâr (Far.- Far.) ol-, hoşnûd (Far.) u şâd (Far.) ol-, insâf (Ar.) ve şefkat (Ar.) ve diyânet (Ar.) ol-, ögüt ve vaşıyyet (Ar.) kıl-, Ŗahde (Ar.) vefâ (Ar.) kıl-, esbâb-ı (Ar.) müheyyâ (Ar.) kıl-, Ŗahd (Ar.) ü peymân (Far.) kıl-, cevr (Ar.) ü sitem (Far.) kıl-, endîşe-i (Far.) şavâb (Ar.) kıl-, rence şadem (Far.- Ar.) kıl-, tîg-ı bürrân (Far.- Far.) kıl-, nâliş (Far.) ü zârî (Far.) kıl-, zârî (Far.) ve nâliş (Far.) ve tazarruŖ (Ar.) kıl-, esen oğuz eyle-, iki bölük eyle-, gül ü lâle-zâr (Far.) eyle-, hışm (Ar.) u küşü eyle-, Ŗahd (Ar.) ü kavlı (Ar.) eyle-, duŖâ (Ar.) vü şenâ (Ar.) eyle-, tevbe (Ar.) ve istiğfâr (Ar.) eyle-, Ŗadlı (Ar.) ü dâd (Far.) eyle-, feryâd (Far.) u âh eyle-, şebîhûn (Far.- Far.) eyle-, naķř-ı nigâr (Ar.- Far.) eyle- vb.

4. FİİLİMSİ + YARDIMCI EYLEMLERLE OLUŞAN BİRLEŞİK EYLEMLER

Fiilimsi üzerine gelen yardımcı eylemlerle beraber kullanılması sonucu oluşan fiillerdir. Tüm anlam esas fiil üzerine kuruludur. Zarf fiil üzerine gelen yardımcı eylemler tasviri bir özellik kazandırır. İsim fiil ve sıfat fiil üzerine gelen yardımcı fiiller esas fiile istek, niyet, alışkanlık, alışkanlığı terk etme, bitirme/sonuç gibi çeşitli anlamlar kazandırır.

4.1. İsim Fiil+ Yardımcı Eylemlerle Oluşan Birleşik Fiiller

4.1.1. İstek Fiileri (-mAk iste-)

Esas fiil üzerine gelen -mak, -mek isim fiil eklerinin iste- yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. “Bu yapıyla hareketi gerçeleştirme isteği ifade edilmektedir” (Akbaba, 2007: 91). Sadece bu yapıda *Marzubânâme*’de beş örnek tespit edildi.

Çün belâ kişiye nâzil ola ve dostın belâya koyup gendü kurtulmak ister. (M-B.13a/8-9)

Hiç kimesne şimdiye değin benim vilâyetüm dutmak istemedi. (M-B. 47b/ 12)

Et yimek ve kan şormak isteye. (M-B.53B/1)

Şek degüldür kim bağa fursat bulup kanum dökmek ister. (M-B.64a/4)

Pâdişâh hizmetine mahsûs olmak ister. (M-B.66a/10)

4.1.2. Niyet / Karar Bildirme Fiilleri (-mAk ol-)

Esas fiil üzerine gelen -mak, -mek isim fiil eklerinin ol- yardımcı eylemiyle birleşmesi ile oluşur. Geldiği fiile “bir şeyi yapmayı istemek, kararlı olmak” gibi anlamlar katmaktadır. *Yusuf ve Zeliha*’da bir, *Süheyl ü Nevbahar*’da on, *Dede Korkut Hikayelerin*’de üç, *Marzubânâme*’de beş örnek tespit edildi.

Gece gündüz ağlamak oldu işi

Sel gibi aķar anığ gözü yaşı (YZ/164)

İlandan ağulu durur ol kişi

Ki kendüzin incitmek ola işi (SN/233)

Anuğ göğli nice vire kim kıztın

Bize vire vü görmek ola yüzün (SN/761)

Şunun bigi źevķ eyledi ol kiři

Ki ağlamak oldu şamumuz işi (SN/1294)

Yüzüne baķıl u sevdâ başarmagıl ayruķ

Visaline tamaŖ-ı hâm tutmak ola muhâl (SN/1518)

Didi olmaz oturmak indi hele

Otur tahtuğa ol şopuzı ele (SN/1610)

Bağa uyuy ve Tanrı’ya şığunun

Ki uyuşmağ olur işi şıgınuş (SN/2556)

Bilüp bilmeyüp buşmağ olmaz eyü

Gerek sözi söyleyeler aňlayu (SN/2626)

Kişinüñ taş altında qalsa eli

Anı tutmağ olur ulular yolu (SN/2635)

Didi iy sere ivmek olmaz eyü

Zamân ile öğrenür oyun ayu (SN/3272)

Qıyâs eyleyicek nice dönse hâl

Bu Óâlemde diñlememek ola muhâl (SN/5541)

Oğul şabah varup öylen gelmek olmaz, öylen varup ahşam gelmek olmaz. (DK/D172/4-5)

Bunu öldürmek olmaz didiler. (DK/D281/11)

Biñ mertebe cidd ü cehd olinsa, uhuvvet bend ü bağı kesilmek olmaz. (M-S.10/6)

Ammâ hiç vaqt anlaruñ işinden dek turmağ olmaz. (M-B.19b/4)

Pes bu hikâyetden maÓlüm oldu ki râzı cânlu kimesneye dimek olmaz imiş. (M-S.72/4)

Bir nesne kim eyüdür dañı eyü adını dimek olmaz. (M-B.41a/10)

Bundan gâfil olmağ olmaz. (M-B.54a/2)

4.2. Sıfat Fiil + Yardımcı Eylemlerle Oluşan Birleşik Fiiller

“Bu gruptakiler, fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfatların, ol- yardımcı fiil ile birleşmesinden oluşmuştur. Bu türlü birleşiklerde, yine esas anlam birleşik fiildedir. Yalnız birleşik fiildeki bu oluşun zaman ve tarzı ile ilgili bir özellik göze çarpar. Yapılarındaki bu zaman ve tarz özelliği dolayısıyla karmaşık fiiller aynı zamanda fiilin kılınış kategorisi içinde de yer alırlar” (Korkmaz, 2017c: 700). Bazı araştırmacılar bu tarz oluşan fiiller için karmaşık fiil terimi de kullanmışlardır (Korkmaz, 2017c:700; Banguoğlu, 2015: 482).

4.2.1. Niyet/Tasarlama Fiilleri (-AcAk ol-)

Esas fiil üzerine gelen -acak, -ecek sıfat fiil eklerinin ol- yardımcı eylemiyle birleşmesi ile oluşur. “Bu oluş ve kılışın teşebbüs ve niyet halinde olduğunu gösterir” (Korkmaz, 2017c: 705). *Süheyl ü Nevbahar*’da bir, *Dede Korkut Hikayelerin*’de sekiz, *Marzubânnâme*’de ise iki örnek tespit edildi.

Olacañ olur anda yoñdur gümân

Hiç olmayasın eyle olur uman (SN/4227)

Allah menüm ivümi kurtaracağ olur-ise emirañur eyleyeyin didi. (DK/D51/1-2)

Götürecek olur-iseñ yigitligüm seni tutsun añaç. (DK/D54/2)

Amma getürmeyecek olur-iseñ bu katla öldürmedüm ol vaqtın öldürin didi. (DK/D85/12)

Gelürmeyecek olur-iseñ gözüme görünmeyesin. (DK/D87/1)

Bu kıza basılacağ olur-isem Qalın Oğuz içinde başuma kañıñ yüzüme toñıñ iderler. (DK/D79/10-11)

Eger seni hişardan añağ urgan ile şalınduracak olur-isem babaña anaña sağık-ile varacağ. (DK/D98/7-8)

Boy delü boğma çıkaracağ olanca Óaybumuzı kağdı. (DK/D114/6)

Açılacağ olur-ise oğlum Beyrekdür didi. (DK/D118/11)

Eger bir gün ol yidüğü çanağ ve bardağ degecek olur isen ağacıla başuñ çanağın uvada. (M-B.30a/6)

Likin bir er kim benüm dögecegüm ola. (M-B.34a/13)

4.2.2. Bitirme/ Sonuç Fiileri (-miş ol-)

Esas fiil üzerine gelen *-miş* sıfat fiil eklerinin *ol-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. Geldiği fiile “bitirme, sonuçlandırma” anlamları katmaktadır. Bu dönemde çok görülen bir birleşik fiildir. Bu dönem için incelenen metinlerin tümünde 77 örnekten fazla tespit edilmiştir.

*Yusûf eder **degmiş** ola devlete*

Hem dahi Mısır'daki bol ni'Ömete (YZ/983)

*Ger **incitmiş** olsay düzeltmek gerek*

Peşîmân olup tevbe itmek gerek (SN/95)

Ol nigârîn Varğa'ı iltür keşân

*Ya'ni **kaķımış** olur ol gülsitân (VG/319)*

*Buğra diledi ki maya **görmemiş** ola. (DK/D86/10)*

*Ķavmüm şaklamış ve eyü adum **şatmış** olam. (M-B.28b/7)*

4.2.3. Alışkanlık ve Alışkanlığı Terk Etme Fiileri (-Ar ol-, -mAz ol-)

Esas fiil üzerine gelen *-Ar*, *-mAz* sıfat fiil eklerinin *ol-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. Geldiği fiile “alışkanlık edinme, alışkanlığı terk etme” anlamlarını katmaktadır. Bu dönem metinlerinde sık görülen bir birleşik fiildir. Bu dönem incelenen metinlerde bu yapıda 120 örnekten fazla tespit edilmiştir.

Yigitlik vere ana görklü ola

*Gözleri görmez iken **görür** ola (YZ/905)*

*ÓÁşık olan ögüde **girmez** olur*

İki gözü örtülü görmez olur (YZ/458)

Ne eyelük kim itmek gerek itgil

***Gider** olıcaķ kayğusuz gitgil (SN/225)*

Ķamaşdı gözüm tağıldı bilüm

*Hemân lahza **söylemez** oldu dilüm (SN/618)*

*Ger durursavuz dahi **biter** ola*

Biz çıkışımız ol yigidile (VG/693)

Varğa çün bildi anı gerçek-durur

***Gelmez** olur ya'Önî ipin çekdürür (VG/329)*

*Beslediler böyüdi, **gezer** oldu, oğlançuķlar ile **oynar** oldu. DK/D217/6)*

*Oğlan tahta çıkıdı, babasının kırk yigidin **aşmaz** oldu. (DK/D18/9-10)*

*Tağrı te'Óâlâķorkusun **bilür** ola. (M-B.38b/12)*

*Neşâtdan derisine **şıgmaz** oldu. (M-B.52b/13)*

4.2.4. İstek Fiilleri (-(y)AsI + (k.e) +gel-, ol-)

Esas fiil üzerine gelen *-ası*, *-esi* sıfat fiilleri şahıs ekleriyle çekime girerek *gel-* ve *ol-* yardımcı fiillerle beraber kullanılması sonucu oluşur. Şahıs ekleri her zaman sıfat fiillere gelmeyebilir. Bu yardımcı fiiller geldiği fiile “isteklenme” anlamı katmaktadır. Bu dönem için incelediğimiz *Süheyl ü Nevbahâr*'da dört, *Marzubânnâme*'de ise yedi örnek tespit edildi.

*Yağı **olası** olur ise gelüp*

Varam üstine şar çerisin alup (SN/946)

ÖInâyet kılası olıcağ birez

Çamu müşkil işler düzilür genez (SN1424)

Didi göresüm geldiği inen

ÖAceb midür isterse sini anan (SN/2188)

Anı vardı karşıladı iki mül

Ki göresi gelmiş idi bunca yıl (SN/5271)

Eger saña dağı vâkıÖa uğrayası olursa, benüm adımı okuğıl. (M-B.13b/3)

Ve eger ‘avrat [u] oğlan mülk ü hânümân koyup kaçası olursavuz. (M-B.45a/6)

Suya çökese olursam hod dağı yiyni olur. (M-B.47a/13)

Eger ikimüzden birümüz dağı nâ-gâh çengâline giriftâr olası olursavuz. (M-B.62b/10-11)

Eger yavuz kaşd idesi olursa, tevekkül berekâtında bir meded ire. (M-B.56a/11)

Eger bu iş niteligin şâh bileşi olursa, baña katı Öukûbet kılsar. (M-B.57b/9)

Eger bu ağacı yimişine irişesi olur-ısañ baña andan tuhfе getürgil. (M-B.67a/12-13)

4.3. Zarf Fiil + Yardımcı Eylemlerle Oluşan Birleşik Fiiller

İki fiil birleşiminden kurulan düzenli fiillerdir. “Fiiller, *u* yahut *p* almış bir mantıki esas fiilden sonra kullanılırsa kendi manalarını kaybedebilir ve manaları tasvir edilir. Böyle fiil birleşikleri yüklem olarak iş gördükleri gibi, vasıflık vs. olarak da iş görebilirler” (Gabain, 2007: 90). Birinci fiil unsuru esas fiille kurulmuş zarf fiil ikinci unsur ise bir hareketi tasvir eden yardımcı fiilden oluşur. Bütün anlam esas fiil üzerindedir yalnız yardımcı fiiller, (*bil-*, *ver-*, *var-*, *dur-/tur-* *yaz-*, *gel-*, *gör-*, *kal-*, *yörü-/yoru*, *ko-*, *yat-*, *ı-bi*) esas fiillere ivediklik, yeterlik, devamlılık, yaklaşıklık, uzaklaşma gibi çeşitli anlamlar kazandırır

4.3.1. Yeterlik Fiilleri

Esas fiil özelliği teşkil eden *-a/-e*; *-ı/-i*; *-u/-ü* gibi eklerden birini almış zarf fiil türünün *bil-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. Sadece yeterlik fiillerinin olumlu hali bu şekilde oluşmaktadır. Bu dönemde incelenen metinlerden hareketle kullanım sıklığı olan bir tasvir fiili olarak görmekteyiz. “*bil-* yardımcı fiili; ya bir oluş ve kılışı gerçekleştirme güç ve yeterliliğini, yani ‘yapabilme iktidarını’ yahut da bir oluş ve kılışın gerçekleşme olasılığının (imkan ve ihtimalinin) bulunduğunu gösterir” (Korkmaz, 2017c: 709). “Yeterlik fiilleri kimsenin yeterliğini, sözü geçen kılışın veya oluşun mümkün veya muhtemel olduğunu anlatırlar (Banguoğlu, 2015: 486).

4.3.1.1. Zarf Fiil+ bil-

Eski Anadolu Türkçesinde sık görülen bir tasviri birleşik fiildir. Yusuf ve Zeliha dışında incelenen tüm metinlerde elliden fazla örnek tespit edilmiştir. Her eserden bir örnek alınarak aktarıldı.

Futam sırruñı gizleyübilesin

Gözün yaşın nicesi silesin (SN/1193)

Çırtarımadı Selim Şâh-ı kemîn

On yedisin alıbildiler hemîn (VG/620)

Çala bilen yigide oğ-ile kılıçdan bir çomak yig. (DK/D4/5-6)

Dâne altında duzağı nice görebilem. (M-S.74/3)

4.3.1.2. Zarf Fiil+ uma-, bilme-

Yeterlik fiillerin olumsuzluğu iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi bir esas fiil üzerine gelen *u-* yardımcı fiilinin olumsuzluk ekleriyle (*-me*, *-ma*) birleşmesiyle oluşur. *u-* yardımcı fiili zamanla şekil olarak kaybolmuş yerini *a/-e*; *ı/-i*; gibi seslere bırakmıştır (Korkmaz, 2017b: 147; 2017c:712). Banguoğlu, yeterlik fiilinin Eski Türkçede *u-mak* olumsuz görünüşünün *u-ma-mak* (kıl-a umamak)

şeklinde olduğunu ve zamanla kök seslinin düşmesiyle yalnızca *-ma-mak* ekinin kullanıldığını ifade etmektedir (Banguoğlu, 2015: 489). Eski Anadolu Türkçesinde bu tasvir fiillerin kullanım zenginliği Türkiye Türkçesine dek uzamaktadır. İkincisi ise esas fiil üzerine gelen *-a/-e; -ı/-i; -u/-ü* gibi zarf fiil türlerinin yardımcı fiilin olumsuzluk eki almış şekli olan *bilme-* eylemiyle birleşimiyle oluşur. Bu tür yeterlik olumsuzluk şekli bu dönemde daha az karşımıza çıkmaktadır.

Her metinde kullanımı zengin olan bir birleşik fiildir.

Yüzünü gören kişiler anıy paşa

*Hayrân olur **deremez** Óaqlın başa (YZ/303)*

Atası eder delirdi bağlan eli

*Sözü azdı **bilmez** kendi hâlin (YZ/339)*

İnjilerdi ol gice taña degin

***Dirimezdi** bir lahza Óaqlın ögin (SN/1537)*

***Ķurtarımadı** Selîm Şâh-ı kemîn*

On yedisin alıbildiler hemîn (VG/620)

***Ķatlanımadı**, kırk ince kıızı boyına aldı. (DK/D26/3)*

*Yâr-ı muvâffık kimesne **bulmadı**. (M-S.71/11)*

4.3.2. Süreklilik Fiilleri

Esas fiil üzerine gelen *-a/-e; -ı/-i; -u/-ü* veya *-ıp/-ip; -up/-üp dur-/tur-* zarf fiil eklerinin *gel-, git-, gör-, kal-, dur-(tur-), var-, ko(y)-, yürü-(yoru-), yat-* gibi yardımcı fiillerle birleşerek “eskiden beri süregelen, belirli bir durumda kalma” gibi anlamlar oluşturmasıdır. Bu dönemde dokuz ayrı süreklilik fiil şekline rastlamaktayız. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde en çok kullanılan tasviri fiillerdir.

4.3.2.1. Zarf Fiil+ gel-

Esas fiil üzerine gelen *-a/-e; -ı/-i; -u/-ü* veya *-ıp/-ip; -up/-üp* zarf fiil eklerinin *gel-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. “Tasvir fiili olarak ‘eskiden beri süregelen’ ya da ‘ansızın olan’ bir eylemi göstermek üzere kullanılan bir yardımcı fiil türüdür” (Korkmaz, 2017b: 148). “Gelmek fiiliyle yapılan süreklilik fiilleri oluş ve kılışın eski bir zamanda başlamış olup sürmekte olduğunu anlatırlar” (Banguoğlu, 2015: 492). Bu dönemde kullanımı zengin olan bir tasviri birleşik fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Her metinden zengin örnekler tespit edilmiştir.

Uyanugelir Zelihâ uykudan

Beñzi güler emîn olur kayğudan (YZ/343)

*ÓArâp eder **görüp geldim** ben gârip*

Selâmını getirdim yoldan ırıp (YZ/684)

*Nite oldı **isteyü geldüñ** Óaceb*

Buyur bilelüm nitedügin sebeb (SN/2212)

*Halk **üşegelüp** kemendler atdılar*

Varqa'ı şol dem giriftâr itdiler (VG/737)

*Ķalkubanı Ķan Furalı yirüñden **turı geldüñ**. (DK/D186/5-6)*

*Bu Óâdet **işlenü geldi**. (M-B.28b/4)*

4.3.2.2. Zarf Fiil+ git-

Esas fiil üzerine gelen *-a/-e; -ı/-i; -u/-ü* zarf fiil eklerinin *git-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. Korkmaz, *-(y)-A* zarf fiil ekinin *git-* yardımcı eylemiyle kullanılan tasvir fiillerinin eski dönemden, Eski Anadolu Türkçesinden, kalma yapılar olduğunu Türkiye Türkçesine *-ıp git-* birleşimiyle *uzaklaşma*

fiilleri olarak geçtiğini ifade etmektedir (Korkmaz, 2017c: 725). Süheyl ü Nevbahâr'da beş, Dede Korkut Hikayelerinde beş ve Marzubânâme'de üç örnek tespit edilmiştir.

Çazâ uyanuğidi uyhu gücin

Arup atdan indi vü çılbur ucın (SN/2350)

Giderdi ümîzin Hâk'a bağlayu

Gehî sağı şagardı geh ağlayu (SN/2495)

Gemi bunca yiller bulıcağ nide

Çıyâs eylegil nice uça gide (SN/3808)

Furup zâr zâr ağlayu gıtdiler

Bögürdiler ü çok figân itdiler (SN/5429)

Gelüp ağlayu giderem gülmedüm

Çü bir gün murâdum ile olmadum (SN/5676)

Bidevi ata binüp oğlançuğın isteyü gıtdi. (DK/D26/3-4)

Çazan Bigün çarıçuk olmuş anası kara deve boynında aşlu gıtdi. (DK/D38/9-10)

Bamsı Beyrek birini kova gıtdi. (DK/D75/12-13)

Çova gıtdiler, yetmediler döndiler. (DK/D100/8)

Men saña kız arayı gideyim didi. (DK/D172/6-7)

Gözi açıldı, şabâhı vardı, ilanı isteyü gıtdi. (M-B.13a/6-7)

Pâdişâhum gönlin ol günâh-kâr hakkında Óafve râğıb görüp sevinü gıtdi. (M-B.28a/13)

Mümkündür ki koya gide. (M-B.56a/4)

4.3.2.3. Zarf Fiil+ gör-

Esas fiil üzerine gelen -a/-e; -ı/-i; -u/-ü zarf fiil eklerinin gör- yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. “Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında, esas fiile ‘sürekli bir çaba gösterme’ işlevi katan bu tavrî fiili, yazı dilimizde olumlu biçimi ile çok seyrekleşmiş ve kaybolmaya yüz tutmuştur” (Korkmaz, 2017c: 723). Banguğlu, gör- fiiliyle yapılan süreklî fiillerin durmakla yapılanlar gibi hareket anlamı taşıdığını; bunlarda “kayıtsız, tereddütsüz sürmek” anlamını oluşturduğunu ve bu süreklî fiilî zarf fiilin olumsuz görünüşü üzerine kurulduğunda ise “sonu iyi olmayacak” bir oluş veya kılışa işaret ettiğini ifade etmektedir (Banguoğlu, 2015: 492). Yusuf ve Zeliha, Varka ve Gülşah dışında tüm metinlerde örnekler tespit edilmiştir. Süheyl ü Nevbahâr'da 28, Dede Korkut Hikayelerinde 5 ve Marzubânâme'de 4 örnek tespit edilmiştir.

Müsülmânlık işin ilerü getir

Müsülmân olgör ferâgat ötür (SN/91)

Dürüşgör ü Türki'ye hōş getir (SN/337)

Çuş uçurup av avlayup oğluñı ohlayup öldüre görgil. (DK/D21V12/2-3)

Mere çoban çarnuñ açık mamış-iken gözün çararmamış-iken bu ağacı koparı gör. (DK/D50/5-6)

Paraşaruñ Bayburt Hîşarından uça görgil. (DK/D96/13)

Ap alaca gerdegünje gele görgil. (DK/D97/1)

Oğluñ seni öldürmedin sen oğluñı öldürü görgil didiler. (DK/D22/10)

Nâ-gâh bir geyik ol ağa düşdi, çekini gördi, kurtılmadı. (M-B.10b/6)

Hüsrev turdı, evine gıtdi ve gövheri andı, isteyü gördi. (M-S.77/9-10)

Vezîr ögütleyü-gördi. (M-B.60a/13)

Nice delâyil getüri gördi, kâbil olup inanmadılar. (M-S.82/10-11)

4.3.2.4. Zarf Fiil+ kal-

Esas fiil üzerine gelen *-a/-e; -i/-i; -u/-ü* veya *-ip/-ip; -up/-üp* zarf fiil eklerinin *kal-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur.

Bu dönemde sık görülen bir tasvir fiili olmamasına karşın Türkiye Türkçesinde kullanımı alanı genişleyen bir fiilin olduğunu söyleyebiliriz. Banguoğlu, *kalmak* fiili ile yapılan süreklilik fiillerinin hareketsiz “sürmekte” anlamında kullanıldığını ifade etmektedir (Banguoğlu, 2015: 492). Aynı zamanda esas fiile “beklenmezlik” anlamı da katmaktadır. *Yusuf ve Zeliha*’da 1, *Süheyl ü Nevbahar*’da 6, Varka ve Gülşah’ta bir, *Dede Korkut Hikayeleri*’nde bir olmak üzere toplamda dokuz örnek görülmektedir.

Türlü tonlar giydirir ol dem ana

*Kim görenler anı **kalırdı taña** (YZ/325)*

Çalap Tanrı yârî kılursa başa

*Düzem şöyle kim **kala** gören **taña** (SN/357)*

Unıtdı belâ çekmek ü armağın

*Isırdı **taña kaluban** barmağın (SN/2918)*

*Çü kendüzine yanu yanu **kala***

*Hemîn bir Óaşâya **tayanu kala** (SN/3186)*

*Cühûd anda kim **yatu kalmış** idi*

Uyıldı şanasın ki ölmüş idi (SN/3370)

*Çul anı **görüüp kalmış** idi vâlih*

Mecâli yoğidi ki diyeydi ih (SN/3942)

*Bakup gördi hayrân **olup kaldıdı***

Çoğ ağladı vü çâresüz oldıdı (SN/3950)

Var ıdı bir big Melik Muhsin aña

*Anca bahşış kıldı kim **kaldı taña** (VG/884)*

*Bazirgânlar ardından **bağa kaldılar**. (DK/D73/9)*

4.3.2.5. Zarf Fiil+ dur-/tur-

Esas fiil üzerine gelen *-a/-e; -i/-i; -u/-ü* veya *-ip/-ip; -up/-üp* zarf fiil eklerinin *dur-/tur-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. Esas fiile “devamlılık” anlamı katmaktadır. “Dur-/tur- yardımcı fiilleri ile kurulan örneklerin gözden geçirilmesi, *tur-* ile yapılanların ‘süreklilik’ ve tasvir fiili olma karakterlerini korumuş olduklarını, *dur-* ile yapılanların ise kısmen aşınarak şimdiki zaman kipi kurduklarını veya kurmağa yöneldiklerini gösteriyor.” (Korkmaz, 2017b: 147).

Korkmaz, *-p* zarf fiil ekinde sonra kullanılan *dur-* yardımcı fiilin zamanla aşınmaya uğradığını ifade etmiş ve süreklilik eyleminden ziyade bir yargı halini bildirdiği için belirli geçmiş zaman kipinin türetildiğini ancak şekilsel olarak süreklilik özelliğinin korunduğunu ifade etmiştir (Korkmaz, 2017b: 147). “*Dur-* (<*tur-*) fiili Eski Türkçeden beri yarı yardımcı fiil olmuş, bir yandan ekleşerek *-Dir/-DUR* bildirme ekini vermiş, bir yandan süreklilik fiillerini de meydana getirmiştir” (Banguoğlu, 2015: 491). İncelenen tüm metinlerde zengin örnekler tespit edilmiştir. *Yusuf ve Zeliha*’da 10, *Süheyl ü Nevbahar*’da 17, Varka ve Gülşah’ta 3, *Dede Korkut Hikayeleri*’nde 8 ve Marzubânâme’de örnek tespit edilmiştir.

Türlü tonlar giydirir ol dem ana

*Kim görenler anı **kalırdı taña** (YZ/325)*

Görüturur her ne kılsavuz günâh

Ger kılavuz ol günâha bir gez âh (YZ/5)

Dañı bir eyü bağ taht ırmağa

*Ki **bağa dura** oturan ırmağa (SN/1342)*

Fayalar hep çevre hâlka oldılar

*Üstlerine perde **tutup turdılar** (VG/1377)*

*Ħağ yanduran çırağuş **yana tursun**. (DK/D35V20/9)*

*Gerek pâdişâh bizi ve yirleri **yörenitura** ve bizüm hâlümüz sora, **irdeyitura**. (M-B.38a/9-10)*

4.3.2.6. Zarf Fiil+ var-

Esas fiil üzerine gelen –a/-e; -ı/-i; -u/-ü zarf fiil eklerinin var- yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. Söz konusu Korkmaz, Eski Anadolu Türkçesinde görülen zamanla işlekliliğini kaybetmiş veya değişik vasıflar kazanmış bazı tasvir fiillerinden bahsederken var- yardımcı fiilinin de bu dönemdeki işlekliliğini gözler önüne sermektedir (Korkmaz, 2017c: 726). *Yusuf ve Zeliha*'da üç, *Süheyl ü Nevbahar*'da beş, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde bir, *Marzubanâme*'de iki olmak üzere toplamda dokuz örnek görülmektedir. Buna karşın Türkiye Türkçesinde bu tasvir fiilinin kullanımı görülmemektedir.

*Çamusu turdı **isteyü vardı** yöre*

Ħoca dañı çevrinir kıyu yöre (YZ/20)

*Bünyâmin **uru varır** kamu görer*

Bir âh edip Bünyâmin anda iniler (YZ/1049)

Fur uru varkavuşğıl hâsretine

Şükür olsun dünü günü der Tanrı 'ya (YZ/1404)

Geliser bilürem tama Nev-bahâr

*İşün nedür anı sen **isteyü var** (SN/1860)*

Vireyim saña uşda mâl u çeri

*Yola düş ü **isteyü var** buları (SN/2813)*

Atama dir isem komaya beni

*Bilürem ki **isteyü varam** anı (SN/3823)*

Kerem itdi eyle itdügi yig idi

*Ol **isteyü vardı** kız u yigidi (SN/4385)*

Atı sanayidün ki bir kuş idi

***Uça vardı** vü kalĦaya düşdidi (SN/4511)*

Şaya varsam dükense olmaz. (DK/37/12)

*Gendü çârın örtinüp dostın **isteyü vardı**. (M-B.53b/11-12)*

*Heyece 'i **isteyü vardı**. (M-B.65a/10)*

4.3.2.7. Zarf Fiil+ ço(y)-

Esas fiil üzerine gelen –a/-e zarf fiil eklerinin var- yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. “Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde canlı bir kullanışa sahip olan *koy-* fiili, yazı dilimizde kaybolmuş gibidir. Varlığını ancak *alakoy-*, *alıkoy-* gibi süreklilik işlevi körelmiş ya da başka bir gruba

sokulabilecek bir birleşik fiil içinde sürdürülmüştür” (Korkmaz, 2017c: 724). Korkmaz’a göre bu yardımcı fiil “bir işin yapılıp bitirilmiş” olmasını gösteren bir anlam katmaktadır (Korkmaz, 2017b: 148). Bu dönem için incelediğimiz çalışmalarda: *Yusuf ve Zeliha*’da bir, *Süheyl ü Nevbahar*’da üç, *Varka ve Gülşah*’ta iki, *Marzubanâme*’de bir olmak üzere toplamda yedi örnek tespit etmiş bulunmaktayız.

Asa koyalar tenini iyiye

Gele kuşlar beynini ala yeye (YZ/638)

Çalap Tanrı ana habîbüm didi

*Adın kendü adıyla **koşa kodı** (SN/110)*

ÖInâyet gör anuñ ki bu ümmetin

***Komaz azmağa zîre bilür yatın** (SN/158)*

*Eger ben seni **komayam gütmege***

Dilegüñ neyise anı itmege (SN/768)

*Ol nigârînî **sarağor** direge*

*Çamçıyı yanında **ğor tâ kim döge** (VG/177)*

*Sinlede **gömeğoyalum** biz anı*

*Yas-içün biz **ğara geyelim tonı** (VG/1006)*

*Girü çömleği **örte kodı**. (M-B.53b/12)*

4.3.2.8. Zarf Fiil + yürü-/yoru-

Esas fiil üzerine gelen *-a/-e*; *-ı/-i*; *-u/-ü* zarf fiil eklerinin *yörü-/yoru-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. Korkmaz, *yörü-* yardımcı fiilinin çoğunlukla zarf fiile bağlandığını az da olsa çekimli fiillere bağlanabileceğini ifade etmektedir (Korkmaz, 2017b: 148). Bu dönem için incelediğimiz çalışmalarda: *Süheyl ü Nevbahar*’da bir, *Varka ve Gülşah*’ta bir, *Dede Korkut Hikayeleri*’nde iki, *Marzubanâme*’de dört olmak üzere toplamda yedi örnek tespit etmiş bulunmaktayız.

*Çü Çîn kavmi geldi elinden **ğaya***

*Dönüp **ğaçayorur** iken yağaya (SN/4495)*

***Söyleşüyorurdu** bu sözi bular*

*Ol **tabağla cevheri getürdiler** (VG/954)*

*Bu didüğü ‘Osmân neslidür, işde sürilüp **ğide yorır**. (DK/D2V2/6)*

*Çızuñ dileyü **ğeli yorır** didiler. (DK/D178/4)*

*Zînhâr anda **varıyorıma**. (M-B.6b/6)*

*A nı **isteyü yörirem**. (M-B.29b/14)*

*Bir gün gendü Öâdetince seyrân **ideyorurken**, nâ-gâhân bir ayu öñine çığa geldi. (M-B.51b/6)*

*Bir vîrân **geçeyorurken**, gördi bir ilan bir delükden başın çığarmış turur. (M-B.54a/12-13)*

4.3.2.9. Zarf Fiil +yat-

Esas fiil üzerine gelen *-ıp/-ip*; *-up/-üp* zarf fiil eklerinin *yat-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. Korkmaz, *-p durur* şeklinde oluşan fiillerin süreklilik görevlerinin kalıplaştığını “geçmiş zamanda bitirilmiş ve halen süre gelmekte olan” bir eylemi belirttiğini ifade etmektedir (Korkmaz, 2017b: 148). Süheyl ü Nevbahar’da bir, *Marzubanâme*’de iki örnek görülmektedir. Türkiye Türkçesinde bu tarz bir kullanım görülmemektedir.

Geçen gice cândan ırup gitmişüz

İnen korhup u key arup yatmışuz (SN/3248)

Gördi ilan kara dün gibi dürilüp yatur. (M-B.21b/9)

Ğaflet uykusına boyanup yatur. (M-B.22a/9-10)

4.3.3. Tezlik (İvediklik) Fiilleri

4.3.3.1. Zarf Fiil+ ver-, maya iver-, virme-

Esas fiil özelliği teşkil eden *-a/-e; -ı/-i; -u/-ü* gibi eklerden birini almış zarf fiil türünün *ver-*, *maya iver-*, *virme-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. Tezlik fiillerinin olumlu hali bu şekilde oluşmaktadır. Geldiği esas fiildeki oluş ve kılışın “ivedikle(tezlikle), ansızın, kolayca” gerçekleştiği anlamlar katmaktadır (Banguoğlu, 2015: 490; Korkmaz, 2017c: 714). İncelenen tüm metinlerinde zengin örnekler tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde de kullanımı alanı zengin olan bir tasvir fiilidir.

Aydıver ta 'bîrini anıñ baña

Aydayım ol gördüğüm düşü sana (YZ/23)

Sini tamâm kazdılar şöyle ki var

Ya 'kûb 'uñ ol cânı çıkmğa iver (YZ/1459)

Ki ben kendüzüm atlanuban varam

Dileyem senün için alvirem (SN/4286)

Eydür oğlum çün ana didün baña

Ben bu işi bitürivirem saña (VG/980)

Didi ol kâfir kim ilk hâmler senün

Hâmler kıl kim çıkmğa iver canuñ (VG/244)

Gelüp meydan ortasında koyu virdiler. (DK/V9/2)

Oğuzı salı virmedi. (DK/D219/4)

Bir altun vir eydivireyin. (M-B.21a/9)

4.3.4. Yaklaşma Fiilleri

4.3.4.1. Zarf Fiil + yaz-

Esas fiil özelliği teşkil eden *-a/-e; -ı/-i; -u/-ü* gibi eklerden birini almış zarf fiil türünün *yaz-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. “Eski Türkçenin ‘yanılmak, hata etmek, günah işlemek’ anlamlarındaki esas fiilin zamanla sözlük anlamından kayarak bir tasvir fiiline dönüşmesi ile oluşmuştur. Bu yardımcı fiil, Türkiye Türkçesinde, esas fiildeki oluş ve kılışa ‘az kalsın gerçekleşecek olma, gerçekleşmeye çok yaklaşma olma’ gibi bir anlam inceliği katmaktadır” (Korkmaz, 2017c: 724). “*yaz-* yardımcı eylemin

Türkiye Türkçesindeki kullanım sıklığı iyice azalmıştır. Bu yüzden, bu yardımcı eylemin olumsuz yapılamaz ve bu yardımcı eylem, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman ekleri dışında başka şekil ve zaman eki alamaz” (Karaağaç, 2013:475).

İncelediğimiz çalışmalarda sadece *Süheyl ü Nevbahar* eserinde bir örnek görülmektedir.

Dürışdi vü çoğ dürlü reng ezdidi

Ki ol sûrete beşzedü yazdıdı (SN/3727)

4.3.5. Uzaklaşma Fiilleri

4.3.5.1. Zarf Fiil+ ı- > -bi-

“Tasvir fiili olarak ‘uzaklaşma’ gösteren bu yardımcı fiil, metnimizde yalnız *vir-* esas fiili ile birlikte kullanılmıştır. Bu birleşim içinde de artık tasvir fiili olma özelliğini yitirip kaynaşmış bir asıl fiil

niteliğindedir” (Korkmaz, 2017b: 147). Dede Korkut Hikayeleri dışında tüm metinlerde zengin bir şekilde kullanılmıştır.

Veribigil oğlumu gelsin başa

Dün (ü) gün iyi duÔâ ola sanja (YZ/1258)

Kişi viribidi Süheyl okudu

Oğırmağda yaÔnî oña kaçadı (SN/2317)

Didi şâha er viribi cenk-içün

Almadan cân kıanda iltesin bugün (VG/530)

Bir nesne yazup pâdişâha viribidi. (M-B.11b/9)

4.3.5.2. Zarf Fiil+ git-:

Esas fiil özelliği teşkil eden *-ip/-ip; -up/-üp* gibi eklerden birini almış zarf fiil türünün *git-* yardımcı eylemiyle birleşmesiyle oluşur. “Esas fiildeki bir oluş ve kılışın ‘uzaklaştığını’ belirtir (Korkmaz, 2017c: 724). Yusuf ve Zeliha dışında tüm metinlerde kullanımı tespit edilmiştir. Süheyl ü Nevbahar’da 18, Varka ve Gülşah’ta 5, Dede Korkut Hikayelerinde 3, *Marzubannâme*’de 5 örnek tespit edilmiştir.

Bu resme iki menzile yitdiler

Çavüm döndi bular varup gitdiler (SN/806)

Eydüñüz didi Hilâle ol yigid

Bî- nevâlıkdan koyup gitmiş kaçıd (VG/935)

Oğlan geyigi kıovar iken babasımuy öñinden gelüp gider idi. (DK/D22/11)

Harâb koyup gitmege revâ görmeyesin. (M-B.67b/1)

5. ANLAMCA KAYNAŞMIŞ BİRLEŞİK FİLLER

Bir dilin zenginliği, söz varlığı zenginliğiyle eş değerdir. Deyimler, atasözleri, kalıplaşmış sözcükler, terimler vb. bir dilin söz varlığını meydana getiren unsurlardır. Dilimizin tarihçesine bakarsak gerçekten de söz varlığı açısından zengin olduğu rahatlıkla dile getirilebilir. Sözcükler cümle içerisinde gerçek anlamlarından sıyrılarak yeni anlamlar oluştururlar; bunlara deyim denmektedir. “Deyim kavramı için Osmanlıcada uzun süre darb-ı mesel daha sonraları ise ta’bir, ıstılah kelimeleri kullanılmıştır” (Sinan, 2015: 17). Türkçedeki deyim zenginliğini gözler önüne sermek gerekmektedir. Aksan, yazı dilimizde 6.000, Anadolu ağızlarında ise yaklaşık 5.500 deyim varlığından bahseder (Aksan, 2015: 40). Sinan, Türkçe deyimlerle beraber Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizceden geçen 5.000 civarında deyim olduğunu belirtir (2015: 16).

Aksan deyimleri, “Dili konuşan toplumun anlatımdaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğelerdir” (Aksan, 2015: 39) şeklinde tanımlamaktadır. *Türkçe Sözlük*’te “ Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir ” (TS, 2005: 517) şeklinde geçmektedir.

Ad veya ad soylu sözcüklerin bir esas fiil ile birleşerek anlam kaybına uğramış veya sözlük anlamlarını kaybetmiş fiillerdir. Bu fiiller Türkçede deyim olarak kullanılmaktadır. İsim unsurları yalın kullanıldığı gibi ad grubuyla da kullanılabilir yani fiilden önceki ad unsurunun tek öge olabileceği gibi birden fazla öge ile de oluşturulabilir ayrıca isim unsurları da çekim eki alabilir. Ad unsuru özne, nesne, yer tamamlayıcısı veya zarf görevleriyle fiillere bağlanabilir. Örneğin *sır aç-* fiili sadece bir ad unsuru ile kullanılmış ve ad unsuru hiçbir çekim eki almamıştır; aynı anlamda kullanılmış diyebileceğimiz *gönül sırrını aç-* fiilinde ise iki ad unsuru kullanılmış ve ikinci ad unsuru çekim ekleri almıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde anlamca kaynaşmış birleşik fiil oluşumlarında isim unsurlarında Türkçe kullanma hassasiyeti yüksektir. Osmanlı dönemi edebiyatına nazaran yabancı kelime sayısı azdır. Zamanla Türkçe kelimelerin yerini almış yabancı kelimeleri görebilmekteyiz. Örneğin isim unsuru Arapça olan *aklını başına almak (toplamak)* deyimini bu dönemde de kullanılmıştır ancak bu deyim

kullanımının yanında ağırlıklı olarak bu deyimlere paralel farklı deyimler de kullanılmıştır. “Akıl, algılama, zihin anlamına gelen ve Uygur döneminden beri görülen ög (ök) sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesinde çok yaygın bir kullanım alanının bulunduğunu, ancak zamanla yerini Arapça aklı bıraktığını görüyoruz” (Aksan, 2015: 128). Öte yandan *der-*, *devşir-* fiilleri bu dönemde sık görülmektedir: *Öaqlını başına der-*, *ögini al-*, *ögünjü der-*, *uśsuñ der-*, *uśsunu başına der-*, *ögünü devşir-* ...

Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı* eserinde Eski Anadolu Türkçesinde sık kullanılan ama günümüzde pek kullanılmayan deyimleri incelemiştir (Aksan, 2015: 132). İnceleme doğrultusunda bu dönemde görülen bazı deyimler günümüzde kullanımdan düşmüştür: *And sı-*, *baş aç-*, *başı aşah ol-*, *belâ üşür-*, *burnunu sır-*, *çeri sı-*, *devlete eriş-*, *dil düzet-*, *dil üşür-*, *dil üşür-*, *dine ünde(me)-*, *doğru yola ünde-*, *el yu-*, *gönlü dölen-*, *gönlü aşah ol-*, *içi göyün-*, *kana yu-*, *leşker sı-*, *ni'met dök-*, *Öâhdı sı-*, *Öahdı vü tevbesini sı-*, *oyun ut-*, *ödü şid-*, *ögi yayın-*, *söz esle-*, *söz sı(ma)-*, *şek tutma-*, *tapuya tur-*, *ümîz çerâğını öçür-*, *ümîzini üz-*, *yol az-*

Türkçede *ol-*, *et-* ve *eyle-* yardımcı fiil görevleri dışında esas fiil görevinde isim unsuruyla kalıplaşarak deyimler oluşturmaktadır. Sinan, Türkçede *et-* fiiliyle 498, *ol-* fiiliyle 837 deyim örneği tespit etmiştir (2015: 170-171). Öte yandan Eski Anadolu Türkçesi ağız özelliklerine bağlı olarak *eyle-* fiiliyle de çeşitli deyim örnekleri görülmektedir: *Öaqlını şikâr et-*, *bayrâm et-*, *dost ayağına nişâr et-*, *dünyayı terk et-*, *göñül kuşını şayd et-*, *kulağa küpe et-*, *cânını terk et-*, *ağzı süst ol-*, *ayak bağı ol-*, *bağrı kebâb ol-*, *baş göz ol-*, *başı aşah ol-*, *biri biñ eyle(me)-*, *biri iki eyle-*, *cân kulağına yol eyle-*, *göñül kayğudan âzâd eyle-*, *itlik eyle-*, *sözü iki eyle-*, *taşı un eyle-*, *yasını düğün eyle – vb.*

6. KÖKTEŞ FİLLERDEN OLUŞAN BİRLEŞİK FİLLER

Aynı kökten türetilen iki sözcüğün beraber kullanılmasına denir. Her iki unsurun kök itibarıyla ad veya eylem soylu olabileceğini yalnız her zaman birinci unsurun ad ikinci unsurun fiil olması gerekliliği vardır. (Çağırın, 1997: 356). “Aynı kökten gelen iki sözcüğün aynen yahut bir bölümünün tekrarı üzerine temellendirilen ve fiil oluşturan yapılar da mevcuttur. Ancak bunların adlandırılması, işlevleri ve kategorize edilmesi ile ilgili bir fikir birliğinin olmadığı açıktır” (Albayrak ve Gül, 2018: 77). *Söz söyle-*, *yağmur yağ-*, *dilek dile-*, *iş işle-* gibi incelenen metinlerde 33 farklı kökteş fiil tespit edilmiştir.

Ol yedi yıl geçicek kızlık olur

Ekin ekmen deyü Yusûf buyurur (YZ/829)

İlttiler Yusûf ‘u YaÖküp katına

Söylediler sözlü sözün yatına (YZ/44)

Eşitmezler bu sözü söylemegil

Halki koğil dinine ündemegil (YZ/1480)

7. SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olan *Süheyl ü Nevbahar*, *Varka ve Gülşah*, *Yusuf ve Zeliha*, *Marzubânnâme*, *Dede Korkut Hikayeleri* gibi önemli çalışmalar taranarak birleşik fiillerin kullanım özellikleri, oluş ve işlevleri incelendi. Dönemin özelliklerini göz önünde bulundurularak biri (Yusuf ve Zeliha) Selçuklu dönemine diğerleri ise Beylikler dönemine ait olan eserlerden seçildi. İncelemeler doğrultusunda birleşik fiiller dört grupta incelendi:

7.1. Yardımcı Fiillerle Oluşan Birleşik Fiiller (et-, ol-, kıl-, eyle-)

Tablo 1. İsim+ Yardımcı Eylem Şeklinde İsim Unsuru Tek Sözcükten Oluşan Birleşik Fiiller.

	TÜRKÇE	ARAPÇA	FARŞÇA
Et-	55	186	54
Ol-	158	301	126
Kıl-	35	170	69
Eyle-	62	183	54

Tablo 2. İsim+ Yardımcı Eylem Şeklinde İsim Unsuru İki Sözcükten Oluşan Birleşik Fiiller

	TÜRKÇE			ARAPÇA			FARŞÇA		
	TÜRKÇE	ARAPÇA	FARŞÇA	TÜRKÇE	ARAPÇA	FARŞÇA	TÜRKÇE	ARAPÇA	FARŞÇA
Et-	1	1	1	1	13	3	-	-	4
Ol-	8	5	3	3	19	5	-	3	9
Kıl-	-	1	-	-	14	8	-	3	7
Eyle-	3	-	2	1	6	6	1	-	1

İncelenen metinlerde *et-* 319, *ol-* 639, *kıl-* 307, *eyle-* 319 kez farklı örneklerde geçtiği tespit edilmiştir. *insâf ve şefkat ve diyânet ol-*, *zârî ve nâliş ve tazarru* *kıl-* gibi üç isim unsurundan oluşmuş birleşik fiiller de görülmektedir. Sınırlı örnekten dolayı tablo içerisinde yer verilmedi.

ol- bu dönemde en çok kullanılan yardımcı eylemdir ve bu yardımcı fiil Arapça isim unsurlarıyla beraber daha çok kullanılmaktadır.

Arapça+ Arapça isim unsurundan meydana gelmiş *ol-* yardımcı eylemi ile oluşmuş birleşik fiiller 19 farklı örnek tespitiyle bu yapıda en çok kullanılan fiil olmuştur.

7.2. Fiilimsi + Yardımcı Fiillerle Oluşan Birleşik Fiiller

Zarf fiillerle kurulan birleşik fiillerin yanında isim fiil ve sıfat fiillerle kurulan birleşik fiil oluşumları incelendi.

İsim fiil+ yardımcı eylem birleşimiyle oluşan niyet fiilleri 19 kez, istek fiilleri ise 5 kez kullanılmıştır.

Sıfat fiil+ yardım eylem birleşimiyle; bitirme/sonuç fiilleri 77, alışkanlık ve alışkanlığı bitirme fiilleri ise toplamda 120 örnekten fazla kullanılmıştır. Bunun yanında istek fiilleri 11, niyet fiilleri 11 kez kullanılmıştır.

Zarf fiil+ yardımcı eylem birleşimiyle yeterlik fiilleri (olumlu ve olumsuz anlamda) 196, süreklilik fiilleri ise toplam 219 örnekten fazla kullanılmıştır; bunlardan *ko-* 7, *yoru/yörü-* 8, *yat-* 3 örnekle daha az kullanıma giren yardımcı eylemler olduğunu söylenilebilir. Tezlik fiilleri (olumlu ve olumsuz anlamda) 97 örnekten fazla kullanılmıştır. Bu kategoride sadece bir örnekte tespit edilen yaklaşma fiilleri Eski Anadolu Türkçesinde en az görülen birleşik fiil türüdür. Zeynep Korkmaz'ın birleşik fiiller tasnifinden hareketle incelediğimiz uzaklaşma fiilleri ise 68 örnekten fazla kullanılmıştır. Fiilimsi+ yardımcı fiil birleşiminde süreklilik fiillerinin en çok, yaklaşma fiillerinin ise en az kullanıldığını örneklerle tespit edildi.

7.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller

Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller, Eski Anadolu Türkçesinde çok sık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemin en önemli özelliği ise kendine has deyim kullanımlarında da varlığıdır. Tarama yapılan beş ayrı eserde 223 fiille 983 farklı deyim kullanımı tespit edildi. Bu dönemde deyim kullanma zenginliği metinlerde alınmış örneklerle belirtilmiştir.

Kullanımdan düşen veya kullanım alanı daralan bazı deyimler tespit edildi: *And sı-*, *baş aç-*, *başı aşah ol-*, *belâ üşür-*, *burnını sır-*, *çeri sı-*, *devlete eriş-*, *dil düzet-*, *dil üşür-*, *dil üşür-*, *dine ünde(me)-*, *doğru yola ünde-*, *el yu-*, *gönlü dölen-*, *gönlü aşak ol-*, *içi göyün-*, *kana yu-*, *leşker sı-*, *ni'met dök-*, *Ôâhdı sı-*, *Ôâhdı vü tevbesini sı-*, *oyun ut-*, *ödü şid-*, *ögi yayın-*, *söz esle-*, *söz sı(ma)-*, *şek tutma-*, *tapuya tur-*, *ümîz çerâgını oçür-*, *ümîzini üz-*, *yol az-*

Tarama yapılan beş ayrı eserde 223 fiille 983 farklı deyim kullanımı tespit edildi. Bu dönemde deyim kullanma zenginliği metinlerde alınmış örneklerle belirtilmiştir. En çok kullanılan ilk on esas fiil şunlardır: *tut-* 60, *ver-* 58, *düş-* 44, *bul-* 40, *ur(bur)-* 40, *gel-* 38, *ol-* 35, *al-* 27, *er-* 20 *kal-* 20 farklı örnekte kullanılmıştır.

7.4. Kökteş Birleşik Fiiller

Aynı kökten (isim veya fiil) türeyen sözcüklerin beraber kullanılıp birleşik fiil oluşumları incelendi. Bu dönem için incelediğimiz beş temel eserde otuz üç farklı kökteş fiil örneği tespit edildi. Kökteş fiiller en çok Süheyl ü Nevbahar ve Dede Korkut Hikâyelerinde görülmektedir. *Söz söyle-*, *iş işle-*, *yemek ye-*

gibi. Ayrıca Dede Korkut Hikayelerinde *boy boyla-*, *kuş kuşla-*, *soy soyla-* gibi özgün, pek sık kullanılmayan, kökteş fiil kullanımları görülmektedir.

Kısaltmalar

SN	: Süheyl ü Nevbahâr
DK	: Dede Korkut Hikayeleri
M	: Marzubânâme
TDK	: Türk Dil Kurumu
VG	: Varka ve Gülşah
YZ	: Yusuf ve Zeliha
Far.	: Farsça
Ar.	: Arapça

KAYNAKÇA

- Acarlar, K. (1969). "Olmak Fiilinin Özellikleri". *Türk Dili Dergisi*, Ankara, XX (216), 714-718.
- Akbaba, D. E. (2007). "Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-Fiil Bulunan Birleşik Fiiller". *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 83-95.
- Akdemir, Y. (2015). *Kemâleddîn Hüseyin Harezmi'nin Çağatay Türkçesiyle Kasîde-İ Bürde Şerhi*. (Doktora Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Albayrak, F. , Gül, B. (2018). "Türkçe ve Moğolcada Kökteş Sözcüklerin Oluşturduğu Birleşik Fiil Yapıları Üzerine". Ş. Doğan-M. Sezen (Ed.), *Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, 1-7 Haziran 2018, (ss.74-89), Ulanbatur- Moğolistan: Kesit Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Gramerleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baydar, T. (2013). "İsim+ Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine". *Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 49, 55-66.
- Benzer, A. (2012). *Türk Dil Bilgisi Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Boeschoten, H. (2003). "Yapmak Neden Etmek Yerine Kullanılıyor -Tarihsel Bir Bakış-" (Çev.: Muna Yüceol Özezen), *Türkbilig*, 5, 149-156.
- Çağırın, Ö. (1997). "Türkiye Türkçesinde Kökteş Fiiller". *Türk Dili Dergisi*, I (544), 356-360.
- Delice, H. İ. (2016). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demiral, A. (2012). *Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller*. (Doktora Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dilçin, C. (2016). *Mes'ud Bin Ahmed Süheyl ü Nevbahâr*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Dilçin, D. (1946). *"Yusuf ve Zeliha"*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. : G. Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eker, S. (2017). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kadar Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Hikayeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gabain, A. Von (1953). "Türkçede Fiil Birleşmeleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 16-28.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2008). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. (Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Herkmen, D. (2010). "Eylemek Yardımcı Fiili". *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (12), 238-249.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2013). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, N. (2012). *Eski Anadolu Türkçesi'nin Selçuklu Dönemine Ait Bazı Eserlerde Birleşik Fiiller*. (Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köktekin, K. (2007). *Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017a). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017b). *Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017c). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum: Fenomen Yayınları. Kunduracı, G. (2011). *Eski Türkçede Bol- Fiili Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kültürel, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Özçelik, S.(2002). "Tasvir Fiillerinde Kullanılan Ekler Üzerine". *Türk Dili Dergisi*, II (610), 820-824.
- Özçelik, S. , Erten, M. (2011), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Savran, H. (2001). "Bir İsimle Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler". *Türk Dili Dergisi*, II (596), 140-142.
- Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şahin, H. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şahin, H. (2006). "Türkçe'de Ön Ek". *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7 (10), 65-77.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F.K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tokyürek, H. (2005). *Eski Türkçede (VIII. yy- XII. yy) Yardımcı Fiiller*. (Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Z. (1999). "Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevheri Fiili", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten (1996)*, 265- 289.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (10.bs.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- Türk Dil Kurumu, *Tarama Sözlüğü* (4.bs.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.